

Taive Särg

KÕNE JA MUUSIKA PIIRIL: AHELLAULU ANALÜÜS¹

Teesid: Artiklis uuritakse kõne ja laulu piirialasid Karksi kihelkonna ahellaulude põhjal, otsides võimalusi määratleda mõisteid *kõnelähedane* ja *retsitatiivne*, samuti ahellaulude esitusviisi. Tutvustatakse uurijate ning traditsioonikandjate vaateid laulude esituse, konteksti ja funktsiooni kohta. Karksi ahellauludes on olnud kasutusel uuemad lauluviisid, regiivisid ja kõnelähedane rütmiline esitus, mida eelistaksin nimetada *lugemine*. Lähemalt analüüsitakse ühe laulu põhjal esitusstiili, mille käigus kaldutakse laulult rütmilisele kõnele. Nimetatud üleminek peegeldub laulu struktuuri ja akustiliste tunnuste ühesuunalises muutuses, mille eesmärgiks on arvatavasti tõsta pinget ja esituse mõjujõudu.

Märksõnad: ahellaul, Kadri Kukk, Karksi, kõnelähedane, liiri-lõõri, regiivis, retsiteerima

1. Sissejuhatus

Milles seisneb laulu ja muude häämitsuste – kõne, halisemise, hüüdmise, karjumise, deklameerimise – erinevus? Millest võivad saada mõned pooleldi lauldud, pooleldi lausunud värsid oma mõjujõu? Need ja mitmed teised küsimused kerkivad üles eesti vanemate rahvalaulude puhul, mille väljendusviis on kohati lähedane kõnele. Järgnevas artiklis analüüsitakse üht kõne ja laulu piiriala, eesti vanemate rahvalaulude alaliiki, mida nimetatakse *ahellaul*. Termin osutab teksti ülesehitusele: laul koosneb üksteisest tulenevatest küsimuse-vastuse või põhjuse-tagajärje paaridest.

Uurimise üheks eesmärgiks on mõista kõne(lisuse) ja laulu(lisuse) tunnuseid eesti pärimuskultuuri kontekstis ning otsida sedakaudu võimalusi objektiivselt piiritleda väljendeid *kõnelähedane*, *retsitatiivne*, mida on sageli kasutatud meie vanema rahvalaulu iseloomustami-

seks. Teiseks püüdeks on kirjeldada ahellaulude esitusviisi, kõrvutades laule endid nii traditsioonikandjate kui ka uurijate teadmistega laulude esituse ja konteksti kohta. Lähemalt keskendutakse esitus-traditsioonile, mida iseloomustab kõnelisuse kasv laulu kestel. Lõpuks arutletakse, missugune roll võiks olla niisugusel esitusviisi muutusel laulu traditsioonilises kontekstis.

Uurimismaterjaliks on endisest Karksi kihelkonnast jäädvustatud ahellaulud ja nendega seostuv sõnaline teave Eesti Rahvalaule Arhiivis: suulise laulupärimuse headelt tundjatelt välitöödel tehtud helisalvestused, noodistused ja üleskirjutused, kokku 17 lauluvarianti² aastaist 1960–1973. Lähemalt analüüsitakse Kadri Kukelt 1960. aastal salvestatud ahellaulu “Liiri-lõõri, lõoke”, mille kestel on jälgitav tempo kiirenemine ja üleminek suuremale kõnelisusele. Rahvalaulude sihipärase kogumisperioodi algul (19. sajand ja 20. sajandi esimene pool) pole ahellaule noodistatud, vaid üles kirjutatud üksnes tekstidena – ilmselt seetõttu, et kõnelähedase iseloomu tõttu ei peetud nende esitust muusikaks. Kõik helisalvestised on dešifreerinud artikli autor.

Artikkel on üles ehitatud kolmest suhteliselt iseseisvast osast. 2. alajaotuses antakse ülevaade kõne ja laulu vahealasid puudutavatest uurimustest. 3. osas tutvustatakse Karksi ahellaule ning nende esitusega seotud arusaamu nii traditsioonikandjate kui ka uurijate seas. 4. osas analüüsitakse Kadri Kukelt 1960. aastal salvestatud ahellaulu tüübist “Liiri-lõõri, lõoke”, kus on selgesti jälgitav üleminek laululiset esituselt kõnelisuse suunas.³

2. Kõne ja laulu piirimail

2.1. Kõne ja laulu erinevuste ning nende vahevormide uurimisest
Viimaste aastate jooksul on kasvanud huvi kõne ja laulu piirialade vastu. Näiteks 2001. aastal peeti Florida Ülikoolis seminar *On Defining Chant* (Younkin 2002), 2004. aastal 20. Euroopa Etnomusikoloogia Seminari (*European Seminar in Ethnomusicology* = ESEM) kon-

verents, mille üheks põhiteemaks oli “Kõne ja laulu vahepealsed helivormid” (*Sonic forms between speech and song*) (ESEM 2004), ka on otsitud tehnilisi lahendusi kõne ja laulu eristamiseks (Saunders 1996; Scheirer & Slaney 1997). Kõne ja laulu eristamise muudab keeruliseks nende lähedus – mõlemad tähendavad vokaalset hääle tekitamist kommunikatsioonis, mis laulmise puhul on muusikalises, kõne puhul lingvistilises vormis. Piiritledes ja kõrvutades muusikat, laulu, poeetiliselt korrastatud kõnet, spontaanset kõnet jm, on kasutatud erinevaid vaatenurki ja kriteeriume (nt Jakobson 1971; List 1961, 1963; Rosenberg 1970; Blacking 1976; Younkin 2002; Gerhard 2001; Stathern 1995; Sundberg 1995; Martinelli 2002 jt). Kõnelisuse ja laululisuse käsitlemine puudutab osalt ka tämbri uurimist, mida on peetud raskeks küsimuseks terminoloogia puudulikkuse ja objektiivse määratlemise probleemide tõttu (vt Nettl 1964: 154).

Mingis kultuuris levinud arusaamad laulu kohta sõltuvad sealsest muusikažanridest ja ka sellest, mida peetakse muusikaks. 19. sajandi lõpul alanud võrdlev musikoloogia, mis viis 20. sajandi keskel etnomusikoloogia kujunemiseni, ning 20. sajandi lõpul tekkinud zoo- ja biomusikoloogia avardasid muusikateaduse uurimisobjekti ning viisid tõdemuseni, et maailmas peetakse muusikaks (või selle alaliikideks) äärmiselt erinevaid helisid. Muusika on tänapäeva teaduses üldistav mõiste, mida tarvitatakse teatud kontekstides kasutatavate esteetiliselt⁴ korrastatud helisündmuste (inglise k *sonic event*) kohta (vrd Martinelli 2002: 22; Ross 2004). Kuid mitmetes maailma kultuurides ei ole omakeelset üldmõistet *muusika*, vaid üksnes mõisted eri liiki muusikaliste helide tähistamiseks. Kultuuriliste erinevuste tõttu eristatakse eemilist (*emic*, ühe kultuuri keskset) ja eetilist (*etic*, üldistavat) vaateviisi ja terminoloogiat (Pike 1954: 41–42).

Ka eesti maarahval ei olnud laulu ja pillimängu tähistamiseks üldmõistet, kuni 19. sajandil hakkas rohkem levima euroopalik kultuur ja sellega seotud mõisted, sealhulgas *muusika* (Särg 2005b). Siiski

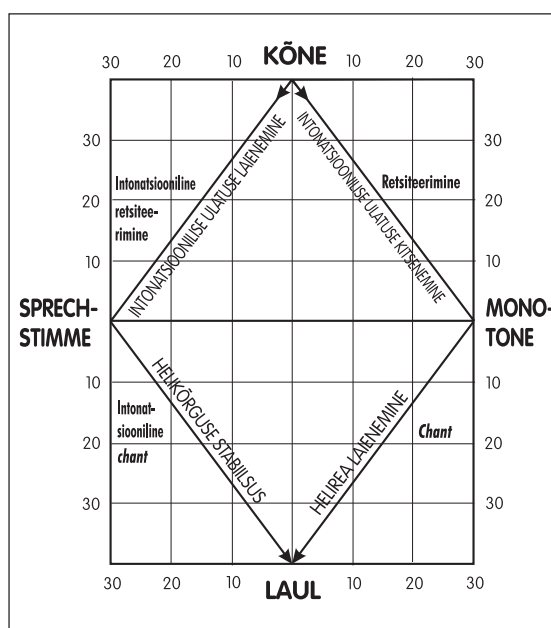
püsis osalt veel 20. sajandil koos vähese vanema rahvamuusikaga ka sellele vastav mõtteviis. Tänapäeva Eesti teaduses kasutatav muusikaterminoloogia on seotud euroopaliku muusikaga ning selles on tema head ja vead – sõnad on suhteliselt tuntud, kuid sageli seostuvad teatud kindlate lääneliku kultuuri nähtustega.

Arvestades muusikakultuuride mitmekesisust, on mõiste *laul* (*song*) muusikasõnastikus *The New Grove Dictionary of Music & Musicians* määratletud üksnes Euroopas renessansiajastust alanud muusika piires. Niisuguse laulu iseloomulike tunnustena on nimetatud lähedust deklameeritud poeetilisele tekstile ja väljendusrikkust (Chew 2001: 704). Kunstmuusikas on kõne ja laulu vahealade kohta kasutusel termin *retsitatiiv* – suurvormi osa, mille solist esitab meloodilises kõnes. Populaarmuusikas on tuntud *räpp* – poeetilises vormis teksti rütmiline esitusstiil. Vähem levinud mõisted *Sprechgesang* ('kõnelaul') ja *Sprechstimme* ('kõnehääl') tähistavad poolkõnelist lauluhäält, millega sai oma loominguks kuulsaks Arnold Schönberg. Siiski on seda võtet kasutanud ka teised heliloojad, neist esimesena Engelbert Humperdinck 1897. aastal muusikalis *Königskinder*. Temalt pärineb ka tänini kasutatav kõnepäraste nootide tähistamine ristikestega. Termin *Sprechstimme* võttis tarvitusele A. Schönbergi õpilane Alban Berg, kelle selgituse kohaselt tuleb kõnehäälsel esitusel hetkeks tabada noodistuses märgitud noot, kuid sellel mitte peatuda (Griffiths 2001: 223).

Tänapäeval rahvusvahelise teaduskeele rolli omandavas inglise keeles leidub mitmesuguseid mõisteid kõne ja laulu vahealade kohta, mis tähistavad esitusviisi või/ja žanri, nt *recite*, *recitation* ('ilulugemine, deklameerimine'), *chant* (~'rituaalne pärimuslik laul, kõnelähedane esitus'), *intone* ('intoneerima, poollauldes lugema'), *monotone* ('ühetooniline laul'), *heightened speech* ('kõrgendatud/tundeline kõne'), *counting rhymes* ('laste numbrisalmid') jm. Mõned neist mõistetest on tõlgitavad, kuid enamasti jäävad need siiski seotuks oma kultuu-

riga ning – nagu allpool näeme – on raskesti kohandatavad teistsugusesse konteksti.

Kirjutistest kõne ja laulu piirialade kohta kuulub etnomusikoloogia klassika hulka George Listi artikkel “The Boundaries of Speech and Song” (Kõne ja laulu vahealad; 1963), mis osalt lähtub sama autori varasemast uurimusest Tai kõnemeloodia ja laulumeloodia kõrvutamise kohta (List 1961). G. List (1963) üritas klassifitseerida kõigi võimalike kultuuride vokaalsed hääliksused ning koostas selleks kõne ja laulu vahealade skeemi ehk “kaardi” (joonis 1). Ta lähtus laulu piiritlemisel eelkõige euroopalikust kontseptsioonist, kuid uuris hiljem, millisesse kohta paigutuvad teiste kultuuride vokaalsed hääliksused ja nende nimetused analüüsiskeemil.

Joonis 1. Kõne ja laulu vahealade “kaart”, kus vertikaalteljel (KÕNE–LAUL) suureneb ülalt alla helikõrguslik korrastatus, horisontaalteljel paremalt vasakule (MONOTONE–SPRECHSTIMME) heliulatus (List 1963: 9).

G. List (1963: 9) võttis liigituse aluseks hääle **helikõrgusliku korrastatuse** helirea astmeteks (vertikaaltelg) ning **heliulatuse** (horisontaaltelg) kui kaks keskset, teineteisega tingimata mitte seostuvat võimalust hääletsuse muutmisel muusikaliseks. Esimene tunnus puudutab rohkem muusikateksti ehitust, teine esitust, mõlemad üheskoos esinevad euroopalikus laulus.⁵

Vertikaaltelje tipuna toodud *kõne* defineeris G. List kui spontaanse, vaba vestluse (*casual speech*). Kõne puhul on hääle **amplituud suhteliselt väike ja helikõrguslikult korrastamata**. Keskjoonelt ülespoole jäävad sotsiaalselt enam struktureeritud olukordades esineva kõne *heightened speech* vormid, nt dramaatiline esinemine, jutlustamine, naljade ja juttude vestmine. Vertikaaltelje alumine tipp *laul* on korrastatud vormis kommunikatsioon, mida iseloomustavad suhteliselt stabiilsed helikõrgused, diskreetse struktuuriga vähemalt hepatooniline (või väljatöötatuselt sellega võrreldav) helirida ning kõneintonatsiooni minimaalne mõju või selle puudumine üldse. Keskjoonest allapoole jäävad pigem laululaadsed vahevormid, mida inglise keeles on nimetatud *chant*. Vertikaalteljel asuvad nähtused on hääleulatuse poolest keskmised (List 1963: 3, 9 jm).

Horisontaaltelje paremas tipus esineb minimaalne heliulatus ehk ühel helil kulgev monotoonne laul (*monotone*), vasakus tipus kõneintonatsioonis leiduvate helikõrguslike liikumiste liialdamine, esiletoomine (*Sprechstimme*). Horisontaalteljel asuvad nähtused on helikõrgusliku korrastatuse poolest keskmised, kuigi *monotone*'i puhul võib ka öelda, et helirida on äärmuseni korrastatud (List 1963: 3, 9 jm).

Skeemi diagonaale pidi moodustuvad veel neli vahepealset intoneerimistüüpi: retsiteerimine – kasutusel on väikese ulatusega, ebamääraselt intoneeritud helirida; *chant* – väikese ulatusega suhteliselt täpselt intoneeritud helirida; intonatsiooniline retsiteerimine – suure ulatusega ebamääraselt intoneeritud helirida; intonatsiooniline *chant* – suure ulatusega suhteliselt täpselt intoneeritud helirida (List 1963: 9 jj).

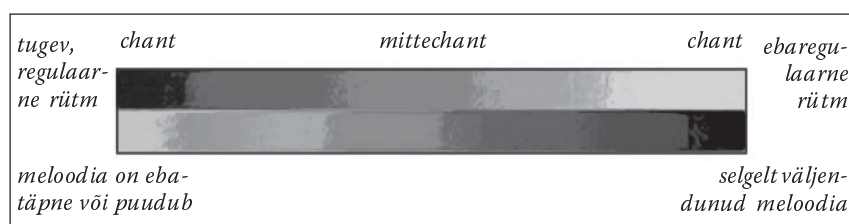
George List (1963: 13) märgib, et tema meetod pole täpne ega täiuslik⁶ ning selle rakendamine on problemaatiline eelkõige tooni-keelte puhul. Ta osutab võimalustele valida hääliksuste liigitamiseks veel muid kriteeriume, nt tegevuse funktsioon või hääle akustilised tunnused, mille uurimine oli üsna algusjärgus. Kahjuks jätab G. List täiesti kõrval rütmitunnused.

Johan Sundberg (1995) on lauluhääle iseloomustamiseni jõudnud pärast akustilisi uuringuid ning toob esile järgmisi tunnuseid: 1) lauluhelid iseloomustab jaotus helikõrguslikesse ja rütmilistesse kategooriatesse, mistõttu seal on suure tähtsusega kindla kõrgusega helid ehk toonid (Sundberg 1995: 58, 6); 2) laulmisel on hääldusorganite asend veidi teistsugune kui kõnelemisel, mistõttu kõnes ja klassikalises laulus häälikute formantsageduste väärtused erinevad (Sundberg 1995: 105, 106); koolitatud häälega ooperilauljatel on täheldatud ka spetsiaalset lauljaformanti (Sundberg 1995: 107, 108); 3) lauluhäält iseloomustab sageli *vibrato*, mis tähendab, et *heli korrapäraselt tuikleb* (Sundberg 1995: 49); 4) sageli kaldub laulmine olema kõnelemist valjem, sest laulmise puhul on kopsudest tuleva õhu rõhk kõrihäälele tavaliselt tugevam kui kõne puhul, eriti koolitusega lauljal kõrgete nootide esitamisel (Sundberg 1995: 101). Seega peaksid kõnet või kõnelist esitust iseloomustama 1) diskreetsete helikõrguse ja rütmi **kategooriate puudumine**, 2) kõnele omased **formantsagedused**, 3) **vibraato puudumine**, 4) **vaiksem heli**.

Eelkõige “keskmise inimese” (antud juhul arvutikasutaja) taju kõrvutamise akustilise analüüsi tulemustega lähtub kõne ja laulu piiride kompamisest David Gerhard (2001). Et uurida erinevate hääliksuste kategoriseerimist, salvestas ta mitmesuguseid vokaalseid väljendusi internetist, raadiost, televisioonist ja muuvidest ning jagas need kolme ossa: kõne, laul, vahepealsed alad. Katseisikud pidid vahepealsete alade puhul määratlema, kas need on pigem kõne või laul, ning kommenteerima, missuguste tunnuste põhjal nad otsusta-

sid. Põhiliste otsustamiskriteeriumidena ilmneseid helikõrguse tunnused (diskreetsete toonide olemasolu, *vibrato*), helilisus (vokaalide suurem osa tekstis), rütmitegurid (muusikalise fraasi või energia kordumine), sealhulgas riim (sõnateksti osa kordumine), ootused ja kontekst. Lisaks ilmnese akustiliste mõõtmiste tulemusel, et väga järjekindlalt aitas kõnel ja laulul vahet teha hääle minimaalne helikõrgus (Gerhard 2001). Seega osutusid kõnelisuse tunnuseks: 1) diskreetsete helikõrguse **kategooriate puudumine**, 2) rütmitegurite, sh mitmesuguste **korduste puudumine**, 3) **vibraato puudumine**, 4) **muusikalise konteksti puudumine**, 5) **madal minimaalne helikõrgus**.

Jamie Younkin (2002) on püüdnud piiritleda ingliskeelset mõistet *chant* (prantsuse k 'laul') selliselt, et sellega saaks tähistada kultuuriti erinevaid kõne ja laulu vahealasid.⁷ *Chant* määratletakse enamasti kui tegevus või stiil: see tähendab vaimulike või rituaalsete laulude,⁸ sealhulgas ka gregooriuse koraalide laulmist, teisalt aga poollaulvat esitusviisi, mille kirjeldamiseks sobib mõiste *intone*. J. Younkin üritab kohandada mõistet *chant*, et nimetada sellega tavapärasest laulmisest väga erinevat, **rütmiliste ja meloodiliste äärmuste** vokaal-

Joonis 2. Jamie Younkini (2002) skeem muusikalisuse tunnuste suurenemisest või vähenemisest helisündmuses sõltuvalt rütmilise ja meloodilise korrastatuse muutumisest. Skeemil on näidatud erinevaid võimalusi, kuidas rütmilise ja meloodilise korrastatuse muutmisel suurenevad või vähenevad muusikalisuse tunnused helisündmuses. Muusika ja muude helide piirile jäävaid vahevorme on skeemi autor nimetanud inglise keeles *chant*, sellele vastanduv *mittechant* võiks tähistada euroopalikus tavamõtlemises laulu.

muusikat, millel näiteks on väga tugev regulaarne rütm, või otse vastupidi, rütmiline pulss praktiliselt puudub; teisalt väga monotoonne või väga vaba meloodia (joonis 2). J. Younkin toob ka esile, et termini *chant* kasutamine näitab sageli kõneleja-kirjutaja suhtumist. Näiteks lääne muusikaharidusega uurijad ütlevad mõnikord helisündmuse kohta *chant*, et rõhutada selle mitteläanelikku ja pärimuslikku iseloomu. Sealjuures võis nimetus *chant* olla minevikus uurijate suus mõnevõrra laitev, tähistades lääne vaateleja arvates ebahuvitavat ja primitiivset muusikat, samas kui tänapäeval märgistatakse selle terminiga muusikat, mille puhul tahetakse rõhutada (ja ka müüa) selle looduslikkust, autentsust, rituaalsust ja iidsust.

2.2. Vanemate rahvalaulude ja nende esituse uurimisest Eestis

Eesti vanemate rahvalaulude hulka arvatakse eesti algriimi ja paralleelsi sisaldavate tekstidega laulud: regilaulud ja varased vokaalžanrid. Vanemate rahvalaulude esituse tunnuseid on uurinud Herbert Tampere (1934, 1956, 1958 jm), Jaan Ross ja Ilse Lehiste (Ross 1992; Ross & Lehiste 2001), tämbri küsimusi on puudutanud Udo Kolk (1984) ning varaste vokaalžanride intoneerimistüüpide ja läänemeresoome lauluterminoloogiaga on tegelnud Ingrid Rüütel (1998, 1999).

Herbert Tampere on eristanud eesti rahvalaulude muusikateksti struktuuris kaks põhilist laulustiili kõneläheduse alusel, need on *mitmesuguseis astmeis retsitatiivsus ja laululisus*. Retsitatiivseteks nimetab H. Tampere vanemaid regilauluviise: need on **kõnelähedased, kitsa heliulatusega ja liiguvad ühe korduva keskheli ümber**. Laululised viisid on aga suurema ulatusega ja kindlamate muusikaliste motiividega (Tampere 1956: 11).

H. Tampere kirjeldab kaht liiki enam või vähem kõnelähedast esitust terminitega *retsitatiivne* ehk *retsiteeriv laulmine* ja *lugemine*. Retsitatiivse laulmise põhitunnused on **rütmilised vabadused ja ebapüsivad helikõrgused**.

Eesti runolaulu ettekandmist peetakse retsitatiivseks, eeldatakse temas lähedast sidet kõnega. [---] rituaalsed laulud, nagu pulmalaulud, itkud värsilugemised j.t., [---] alatihti kalduvad otse parlandosse (Tampere 1934: 3–4).

Mängituslaulude kohta kirjutab ta: *Laulmisele on ühtlasi omane retsiteeriv laad, ebakindlate helikõrguste ning mitmesuguste rütmiliste vabadustega* (Tampere 1958: 143). Liisutuslugemisi aga iseloomustab **ühetooniline esitus ja kindel, tugevate sõnarõhku-dega rütm:**

Neid laule ei esitata aga kunagi viisiga, vaid loetakse võimalikult ühetooniliselt ja kindlas rütmis, sõnarõhke iseäranis tugevasti markeerides (Tampere 1958: 144).

Sealjuures ei ole H. Tampere nimetanud retsitatiivseks viisiks ega laulmiseks vanade vokaalžanride kõnelähedast intonatsioonitüüpi, nii nagu kirjeldab seda Ingrid Rüütel (1998: 94; vt allpool).

Foto 1. Liisklugemine Suure-Rõsna külas Setumaal 1970. aastal. Herbert Tampere foto (ERA, MF 9786).

Herbert Tampere (1934) tegi Eestis esimese katse võrrelda akustilise analüüsi abil lauldud ja loetud regilauluteksti. Kõnepärase ja laulva esitusviisi põhierinevuse toob H. Tampere esile **tempo** põhjal: laulmisel kulub silbi lausumiseks rohkem aega kui kõnelemisel eelkõige vokaalide pikenemise tõttu (Tampere 1934: 9, 10). Kahjuks ilma viiteta toob ta ära ka rahvasuust üles kirjutatud tähelepaneku tempo erinevuse kohta: [---] “runolaulul on ainult “toon” ehk “mõnu”, seda esitatakse “nõndasama [kui lugedeski], ainult pikemalt” (Tampere 1934: 3–4).

Setu rahvalaulude uurijad seovad samuti kiiremat **tempot** kõnelähedusega, kõrvutades eeslaulja partiid kooripartiiga: *Eeslauljad ei laula viisi välja, vaid pigem markeerivad seda. Laulvamaks ja kõlavamaks muutub eeslaulja hääl vahetult enne kooriosa algust, millega kaasneb ka tempo aeglustamine* [---] (Pärtlas 2004: 75; vt ka Tampere 1958: 125).

Vaike Sarv on näidanud, et noodistaja poolt pulsi mõõtühikuks määratud kaheksandiknoot viitab kiires tempos esitatud muusikapalale ja järelikult ka kõnepärasele esituslaadile (Sarv 2004: 68). Siiski nimetas ta teisal kiiretempoliste laulude hulgas ka tantsulaule, mida ilmselt ei pidanud kõnepärasteks (Sarv 2004: 68). Seega on kiire tempo setu lauludes sageli, kuid mitte alati seotud kõnelähedusega.

Udo Kolk selgitas mõistet *retsitatiivne laulmine* väljendite abil *poolkõneline, kõnetämbriine*, käsitledes seda eelkõige kui teatud tämbri omadust,⁹ mis avaldab mõju ka muusika struktuurile. U. Kolk kirjeldas Paistu kihelkonna kuulsa lauliku Puru Liisu esitust, nimetades retsitatiivsuse tunnustena **ebapüsivat helikõrgust ja tämbriolist mitmekesisust**:

Enamiku fonografeeritud lauludest on ta esitanud hoogsal, uljal, temperamentsel toonil, kohati lausa käredalt ja rämedaltki, ja üldiselt üsna kiires tempos. [---] Liisu Mäe eriomaseks jooneks on veel laulmise suur retsitatiivsus. Tema laulutoon on kõnetoonile läheneva, kõrguselt sageli kiiresti muutuva või kõikuva, ebapüsiva intonatsioonilise alusega. Kohati on see esitus otse

laulmise ja kõnelemise piirialadel, mistõttu mõnelgi korral saab helikõrgust kuuldeliselt määrata vaid tinglikult (Kolk 1984: 12).

Teisal lisas ta: *Seesugune osalt otsekui detoneeriv laulmine kaasneb retsitatiivsusele, kõnetoonile lähedasele esitusviisile (Kolk 1984: 45).* Kuigi U. Kolk oletas, et retsitatiivsus võib osaliselt olla tingitud lauliku kõrgest east, rõhutas ta samas tema jõudu ja energiat: *Liisu Mägi on olnud madala, peaaegu meheliku häälega, mis lauludes kõlab valjult ja kõlavalt (Kolk 1984: 12).* U. Kolk tegi olulise tähelepaneku, et kõnelähedane laulmisstiil võimaldab laulikul kasutada tämbri oma-dusi väljendusvahendina:

Retsitatiivse laulmismaneeeri puhul jääb meloodia tämbriks varieerimiseks palju võimalusi. L. Mägi on laulikuid, kelle esitusmaneer seisab üsna lähedal kriitilisele piirile – laulmise üleminekule kõnelemiseks. [...] Selline laulmislaad võimaldab aga laulikul hääle eri toonivarjunditega, tämbri-liselt värvida üksikuid sõnu, lauseid või lauseosi, aga ka üksikuid silpe. Laulja kasutab siin analoogilisi väljendusvahendeid deklameerijale (Kolk 1984: 51).

Ingrid Rüütel iseloomustab eesti varaseid vokaalžanre järgmiselt:

Kõrvuti regivärsilise (resp. runovormilise, kalevalamõõdulise) rahvalauluga eksisteerisid eestlaste jt läänemeresoome rahvaste traditsioonilises kultuuris mõned arhailised vokaalžanrid [...]. Sisust ja funktsioonist tulenev eriline intoneerimisviis kuulub iga kõnealuse žanri olemuslike tunnuste hulka. See ilmneb esitamisel, jäädes enamasti märkimata kirjalikes fikseeringuis, kuna reeglina pole tegemist veel muusikaga selle sõna tavatähenduses. Enamasti erineb neile žanridele omane intoneerimisviis siiski tavalisest kõnest; tavalise kõne intonatsiooni kasutatakse vaid ühe võimaliku väljendusvahendina muude intoneerimisvormide kõrval (Rüütel 1998: 80).

I. Rüütel eristab arhailistes vokaalžanrides esinevad intoneerimis-tüübid, mis kirjeldavad eelkõige muusikateksti väljakujunenud struktuuri. Arhailised intoneerimistüübid on: 1) monotoonne intoneerimine; 2) hüüdeline intoneerimine, mis põhineb kahe eri kõrgusega heli vastandamisel; 3) asteastmeliselt laskuv liikumine; 4) glissandod ja muud libistused; 5) tonaalne ja temporaalne kontrast; 6) vokaalne

imitatsioon; 7) **retsitatiivne intoneerimine**, mille puhul **meloodia-liikumine on lähedane kõneintonatsioonile, iseloomulik on asteastmeline liikumine, laskuv üldsuund ja sõnarõhkude esiletoomine** (Rüütel 1998: 92–94).

Kuigi varastes vokaalžanrides on sageli raske lahus hoida esitust ja “viisi”, nimetab I. Rüütel mõningate intoneerimistüüpide puhul siiski (punktid 1 ja 7), et nende piires võib ette tulla nii kõnelisemat kui laulisemat esitust ning erinevaid tämbreid (punktis 6). Kõnelisema esituse puhul *ei eristu helikõrguslikud platood nii selgesti*, seega **puudub diskreetne helirida** (Rüütel 1998: 93).

Ilse Lehiste ja Jaan Rossi uurimused eesti regilaulu temporaalsest struktuurist näitavad, et isokroonse rütmiga regilauludes kalduvad prosoodiliselt erineva pikkusega silpide kestused võrdsustuma ehk sõna vältet iseloomustavad 1. ja 2. silbi **kestuserinevused hakkavad neutraliseeruma**. Sealjuures suuremad muutused toimuvad **vokaalide kestuses**, sellal kui konsonandid säilitavad paremini oma kõnepäraseid kestussuhted ka laulmisel (Ross & Lehiste 2001: 102 jj).

Jaan Ross (1992) on analüüsinud eesti regilaulus **formantsageduste muutusi laulmisel**. Tema mõõtmistulemuste põhjal otsustades leidsid laulmisel aset väikesed nihked mõningate vokaalide esimese ja teise formandi kõrguses.

Kokkuvõtteks. Kõne ja muusika piir on täidetud eri kultuurides mitmesuguste erinevate häälistsustega. Nii eemilise (ühe kultuuri keskse) kui eetilise (üldistava) terminoloogia muudab kohati ähmaseks see, et ühe ja sama mõistega tähistatakse nii žanri, muusikastiili kui ka häälekasutuse tunnuseid. Laulu, kõne ja nende vahevormide tunnuseid on kõrvutatud eelkõige nelja nähtusteringi kaudu: 1) heliteksti struktuur; 2) helide esitus; 3) nimetatud helitekstiga seonduvad tegevused; 4) helidega seonduvad arusaamad ehk kontseptsioonid kasutajarühmas (*emic* vaatepunkt) ja muusika uurijate seas (*etic* vaatepunkt).

Kõnelisuse tunnuste hulka on loetud vastavalt eelnenud rühmitusele järgnevad tunnused: 1) helikõrguslike ja kestuslike kategooriate ja rütmilise korrapära puudumine, kindel tugevate rõhkudega rütm, kitsas heliulatus, meloodia liikumine ühe korduva keskheli ümber, asteastmeline liikumine, viisi laskuv üldsuund, kindlate muusikaliste motiivide puudumine, väike minimaalne helikõrgus; 2) intoneerimise ebastabiilsus, kõneline või muutlik tämber, vibraato puu-

Foto 2. Elisabeth Kauksi oma lapselastega kodutalus Võrumaal Saarlase külas Vallo Kepi filmist *Eesti häällilaulud* (1998). Vallo Kepi foto.

dumine, kõnele omased vokaalide formantsagedused, kiire tempo, heliliste toonide (vokaalide) vähesus või lühike kestus, kõnele omased silpide kestussuhted, sõnarõhkude esiletoomine, heli tasasus; 3) kõnele vastav kontekst ja muusikalise konteksti puudumine (kõne ja laulu vahelvormid esinevad sageli rituaales kontekstis); 4) helide nimetamine pigem kõneks (vahelvorme ka mingiks muuks häälightsuseks), kuid mitte lauluks ega muusikaks – vastavalt kohalikule terminoloogiale.

3. Karksi kihelkonna ahellaulud

3.1. Uurimismaterjal

Analüüsis kirjeldan ahellaule ja nende esitust kujuteldaval KÕNE-MUUSIKA teljel. Vaatluse alla on võetud Karksi kihelkonnast kogutud, sealses traditsioonis harilikult kõnelähedaselt või regiviisiga esitatud ahellaulud, millest on olemas vähemalt osaline noodistus või helisalvestis. Kui lisaks helisalvestisele või noodistusele leidub viisist eraldi arhiveeritud laulutekste, kogujate märkused vms, on ka need arvesse võetud. Materjal sisaldab seitsmelt informandilt 17 lauluvarianti, mis on kogutud aastatel 1960–1973 (vt tabel 1).

Ahellaule peetakse teksti ja traditsioonilise esitusstiili poolest regivärsist arvatavasti vanemate lauluvormide hulka, mida Ingrid Rüütli (1998) eeskujul nimetatakse arhailisteks ehk varafolkloorseteks vokaalžanrideks.¹⁰

Vaadeldavate laulude seas esineb neli (koos kontaminatsioonidega viis)¹¹ eri tekstitüüpi: “Liiri-lõõri, lõoke”, “Kits kile karja”, “Parmu matus”, “Kus sa lähed, hiirekene?” ning ühes kontaminatsioonis lisanduv “Meri õue all” (või “Luust sõrmus”).¹² Neist kõige tuntumad on mujalgi piirkondades olnud “Kits kile karja” ja “Liiri-lõõri, lõoke”. “Parmu matus” on populaarne Ida-Eestis; teistest hõredamini on noteeritud laulu “Kus sa lähed, hiirekene?” (Tedre 1974: 336, 337). Kõigil nimetatud laulutüüpidel on teada paralleele teiste soome-ugri rahvaste juures – see asjaolu viitab nende arhailisele päritolule.

Tabel 1. Karksi kihelkonnast koos viisiga kogutud ahellaulud

Laulja	Kohaviit Eesti Rahvaluule Arhiivis	Tekstitüüp	Esitus	Kogumis-aasta
Anna Jalak	RKM II 143, 427 (17)	Kits kile karja + komm	0	1962
	RKM II 143, 427 (18)	Liiri-lõõri, lõoke + komm	0	1962
Greete Jents	RKM, Mgn II 1817c	Liiri-lõõri, lõoke + komm	ul (4)	1970
	RKM, Mgn II 2050a	Liiri-lõõri, lõoke + komm	ul (4)	1971
Helena Jõgi	RKM, Mgn II 1769g	Liiri-lõõri, lõoke + komm	0	1970
Kadri Kukk	RKM, Mgn II 394a	Liiri-lõõri, lõoke + komm	rl 2 (1)	1960
	RKM, Mgn II 394c1	Parmu matus + komm	0	1960
	RKM, Mgn II 394c2	Parmu matus	0	1960
	RKM, Mgn II 2409b	Kus sa lähed, hiirekene? + komm	0	1973
	RKM, Mgn II 2409d1	Kus sa lähed, hiirekene? + komm	0	1973
	RKM, Mgn II 2409d2	Kus sa lähed, hiirekene?	0	1973
	RKM, Mgn II 2409f	Kits kile karja	0	1973
	RKM II 104, 373 (117) + RKM II 95, 542/4 (72)	Liiri-lõõri, lõoke	rl 2 (1)	1961
Mai Mölder	RKM, Mgn II 590b + RKM II 104, 91/97 (31), 98 (31A)	Liiri-lõõri, lõoke + Meri õue all (Luust sõrmus)	rl 6 (2)	1961
	RKM, Mgn II 590c + RKM II 104, 91 (30)	Kits kile karja	rl 2 (1)	1961
Mari Sarv	RKM II 104, 342 (41)	Liiri-lõõri, lõoke	rl 1 (1)	1961
Greete Veidenberg	RKM II 104, 563 (270)	Liiri-lõõri, lõoke	rl (3)	1961
Kokku	17			

Selgitus: Tekstitüüp on määratud rahvalaulutekstide (Tedre 1974) antoloogia eeskujul, samasse lahtrisse on märgitud ka esitaja kommentaari olemasolu. Lühendid esituse lahtris tähistavad: rl – regiviis, ul – uuem lauluviis, 0 – lugemine. Sulgudes number lühendi järel näitab viisi vormi vastavalt erinevate viisiridade arvule, sulgudeta number regiviisi puhul selle tüüpi Karksi tüpoloogias (vt Särg 1998, 2001).

3.2. Ahellaulude ehitus ja sisu: sõnatekst

Nimetus *ahellaul* osutab teksti ülesehitusele, mis koosneb üksteisest tulenevatest küsimuse-vastuse või põhjuse-tagajärje paaridest. Tekstis esineb sarnaselt regilauluga algriim ja parallelism. Erinevalt regilauludest on ahellaulud harilikult rõhulises värsisüsteemis, ridade silbiarv on väiksem (sagedane on kuuesilbiline rida) ja ebakorrapärasem.

Vaatluse all olevad ahellaulud vastavad kirjeldatud tunnustele. Rea silbiarv on pigem väike (alates kolmest silbist) ja ebakorrapärane. Erinevalt teistest analüüsitavatest ahellauludest on “Meri õue all” (“Luust sõrmus”) tekst suhteliselt korrapärase värsiehitusega, sisaldades igas reas harilikult seitse silpi ja neli rõhku.

Kõige levinum tüüp on uurimismaterjalis “Liiri-lõõri, lõoke” (9 varianti), mida on esitanud kõik seitse informanti. Traditsioonilist algusrida *Liiri-lõõri, lõoke* uurimismaterjalis ei leidu, sest see on viiel juhul asendanud “Kullimängu” algusreaga (*Kuuts-kuuts, kullike*), kolmel juhul laulu “Tilluk linnuk” tunnussõnadega (*Til luk linnuk, lõoke*) ja ühel juhul ei ole noodistuses algussõnu märgitud. Ühel juhul on “Liiri-lõõri, lõoke” liitunud lauluga “Meri õue all” (ehk “Luust sõrmus”), mis esitatakse samuti küsimuste-vastuste kujul. Ülo Tedre (1974: 260) väitel ongi “Luust sõrmus” ülesehituselt ahellaul.

Laulus “Liiri-lõõri, lõoke” uuritakse tasapisi, kuhu kadusid mitmesugused asjad-olendid, alates lõokese pesast. Iga asja-olendi hävitaja saab omakorda järgmise poolt hävitatud, nagu looduses tavaliselt juhtubki, kuni jõutakse “lõpliku tegijani” – see on karu, kes läheb üle üheksa mäe merre. Karu ilmneb siin nagu *deus ex machina* ja meri kui tõeline lõpetav stiihia – need kahekesi jäävad teispoole loodusseadusi. Seega on sel väga tuntud laulul tõeliselt kosmilise mõõtmega sisu.

Laulutüübi “Kits kile karja” kolm varianti on salvestatud eri esitajatelt. Selles kirjeldatakse kaubavahetust, mille käigus piima eest saab lõpuks riideid. “Parmu matus” (2 varianti) ja “Kus sa lähed, hiirekene?” (3 varianti) on salvestatud ainult Kadri Kukelt ja mõle-

mad laulud on üsna lühikesed. Metsa puid raiuma minevalt hiirekeselt küsitakse (analoogiliselt lauluga “Kus sa lähed, sokukene?”), kuidas ta seal hakkama saab. Ka “Parmu matus” algab sarnase küsimusega: *Kiverik-kõverik*,¹³ *kus sa lääd?* Küsitü läheb parmu matusele ja uuritakse välja, mis parmuga juhtus.

Laulutekstitid on sisu ja vormi poolest väga sarnased Karksi “Vanas kandles” (Tampere 1941) avaldatud tekstidega, mis lubab arvata, et need kõik esindavad viimastel sajanditel suhteliselt tüüpilist kohalikku pärimust.

3.3. Ahellaulude muusikaline külge: viis ja lugemine

3.3.1. Uurijate vaated (etic vaatepunkt)

Eestis on ahellaulude muusikalist külge kirjeldanud vanemate rahvalaulude ja arhailiste vokaalžanride raames Herbert Tampere (1958, vt ülal 2.2) ja Ingrid Rüütel (1998). Ahellaule esitatakse traditsiooniliselt üksi. Ingrid Rüütel iseloomustab seda sõnadega *skandeerimine, retsiteerimine kõne ja laulu piiril*. Samamoodi olevat esitanud neid laule ka teised soome-ugri rahvad (Rüütel 1998: 92). Ahellaulude – nagu ka teiste varaste vokaalžanride – tekste on esitatud kõne ja laulu vahevormide kõrval ka mitmete erisuguste laulužanride, eriti lastelaulude viisidega. Erineva iseloomuga viiside rohkus kajastab arvatavasti esitustraditsiooni muutumist (Rüütel 1998: 92; Tampere 1958: 146). Ahellauludega sarnane on Karksi kihelkonnas ka loitsude, (loodus)häälte jäljenduste ja mitmete lastelugemiste traditsiooniline esitus (Särg 1998: 33 jj).

Termini *retsiteerima, retsitatiivne* kasutamist eesti vanema rahvalaulu kirjeldamiseks ei ole mitmed eesti muusikateadlased pooldanud, sest see osutab nende arvates kunstmuusikas kasutatavale *retsitatiivile*, mille tegelik kõla oluliselt erineb eesti rahvalaulust.¹⁴

Käesoleva uurimismaterjali kogujaist on Ingrid Rüütel ainsana püüdnud noodistada välitöödel kõnelähedast esitust, pidades hääle liiku-

427
Anna Jalak, 80 a.

Tõrva alev
(Pärit kallis te kuu.
Karksi vallast)

17. [Hüüdnud lapsena]

Liiri kits metsa, ... Edas-
mada-
lamalt:
mina ...

Liiri - lööri lööke.

18. [Hüüdnud lapsena.]

... kiiva kiuse tipus ... kiuse kiija kiuse
jõgi...

Stänks:
Mõlema laulu puhul rütm kindel
meloodia kõrgussuhted
retsitatiivsed, vahelduvad, ebakindlad.

Joonis 3. Anna Jalaku esitatud ahellaulude "Kits kile karja" ja "Liiri-lööri, lööke" noodistus välitöödelt Karksi kihelkonnas (RKM II 143, 427 (17, 18) < Helme khk, Tõrva l < Karksi khk – Ingrid Rüütel < Anna Jalak, 80 a (1962)).

mise visandamist olulisemaks sõnade üleskirjutamisest (joonis 3). Ta kirjutab selle noodistuse kommentaarides 1962. aastal Anna Jalaku laulmisviisi kohta: *Mõlema laulu puhul rütm kindel, meloodia kõrgussuhted retsitatiivsed, vahelduvad, ebakindlad*. Kogumispäevikus ni-

metab ta niisugust esitust *retsiteerimiseks*, eristades seda laulmisest: *Ta [Anna Jalak] oli juba 80-aastane, mistõttu laulmine valmis-
tas mõneti raskusi, nagu sõnade meenutaminegi. Siiski retsiteeris ta
meile paar lastelaulu, laulis kadri- ja mardilaulu ja paar ringmängu-
laulu.*¹⁵

Siinse artikli autor kirjeldab Karksi ahellaulude muusikalist külge kolme mõiste abil: *regiviis, uuema laulu viis ja lugemine*. Vastavad tegusõnad oleksid *laulma regiviisiga või uuema viisiga ning lugema*.

Foto 3. Läänemaa ema Vallo Kepi filmist *Eesti häällilaulud* (1998). Vallo Kepi foto.

1. Regiviis Karksis on süllaabiline viis, mida harilikult esitatakse regivärsiliste tekstidega. Viisi heliulatus ei ületa oktaavi, seal on tavaline üldjoones laskuv meloodialiin ja lühikestele kordusosadele (ükskaks värssi) ehitatud vorm. Antud materjalis esinevad regiviisid kuuel korral, ulatusega väike tertsi kuni väike sekst (vt joonised 5, 6).

2. Uuem lauluviis tähistab viiside rühma, mida enamasti esitatakse siirdevormilise või riimilise salmilaulu tekstiga, viisidel võib olla mitmesugune ehitus. Viis on vähemalt kvindi ulatusega, selle rütmis tõusevad selgesti esile rõhulised taktiosad ja esineb suhteliselt korrapärane kõrgema hierarhia meetrum. Vorm on ulatuslikum, vastates harilikult kahe- kuni neljavärsilisele tekstilõigule. Antud materjalis esineb kahel esitusel uuem viis, mille ulatus on väike sekst, millel on neljaosaline meetrum ja neljarealine vorm (joonis 4).

3. Lugemine tähistab rütmiliselt ja meloodiliselt mõnevõrra korrasdatud kõnet (joonis 3), siinses materjalis esineb see terve laulu jooksul üheksal korral ja kahel korral kaldub esitus kõneliseks (joonised 4, 5).

“Liiri-lõõri, lõokest” luges seitsmest informandist üks – Anna Jalak, viis esitajat laulsid erinevatel regiviisidel ja üks – Greete Jents – esitas selle uuema tantsulise viisiga (vt joonised 3–6). Kolmel esitajal (Kadri Kukk, Greete Jents, Helena Jõgi) on helisalvestise põhjal selgesti jälgitav tempo kiirenemine ja kõnelisuse suurenemine laulu jooksul, sõltumata valitud viisist (joonised 4–6). Üks esitaja (Mai Mölder) laulis regiviisiga suhteliselt ühtlases maneeris ja tempos, kuid temalt on helisalvestatud kontamineerunud variant jutustava lauluga “Luust sõrmus”. Välitöödel on temalt üles kirjutatud ka tekst traditsioonilise lõpuosaga, kuid teave selle esituse kohta puudub. Täpsemat “Liiri-lõõri, lõokese” esituse kulgu ei saanud kolme lauliku (Greete Veidenberg, Anna Jalak, Mari Sarv) puhul kindlaks teha, sest neist on olemas ainult välitöödel tehtud napid noodistused (nt joonis 3). Eespool mainitud seostele “Kullimängu” ja “Liiri-lõõri, lõoke” vahel viitab ka asjaolu, et mõlema esitusel kasutatakse samu viisitüpe.

Laulutüüpi “Kits kile karja” on esitanud kolm informanti: kaks varianti on loetud, üks lauldud regiviisiga. “Parmu matus” ja “Kus sa lähed, hiirekene?” on salvestatud ainult Kadri Kukelt ja mõlemad on loetud.

Laulikute intoneerimine sõltus siin osaliselt viisist: uuem viis kõlas muidugi laululisemalt kui lugemine. Ahellaulutüüpide levik ja seal kasutatavate viiside iseloom Karksis on kooskõlas varemgi tuntud tõsiasjaga, et kogumisperioodil veel suhteliselt populaarsetes vanemates rahvalauludes oli arhailine esitusmaneer asendatud sageli mõne uuema viisiga, harvem esitatavaid laule aga puudutasid uuendused vähem (vt Särg 2000: 325).

3.3.2. Kasutajarühma vaated (emic vaatepunkt)

Eesti keeles ja läänemeresoome keeltes on olemas muistsed omasõnad *laul* ja *laulmine*, mida kasutati eelkõige runolaulude,¹⁶ hiljem ka uuemate riimiliste salmilaulude kohta (Rüütel 1999: 91). Maa-rahva seas ei arvatud laulude sekka varaseid vokaalžanre, nimetades neid üksnes žanrinimetusega, nt *ikmine*, *ellatamine*, *lugemine*. Regilaulude meloodia kohta kasutati mõisteid *mõnu*, *toon*, *hää*, *viis* jm, tavaliselt aga käibis *viis* ainult uuemate riimiliste salmilaulude ja kirkulaulude meloodia kohta (Tampere 1956: 12; Rüütel 1999: 92 jm). Regilaulude esitust nimetati (*häälega*) *laulmine*, kuid kohati ka *lugemine*. Näiteks ütleb üks informant pärast regilaulude ja uuema laulu laulmist: “Noh, nüüd on need laulud loetud!” (KKI, RLH 62: 29 (2) < Lügänuše khk, Aidu-Liiva k – Ruth Mirov, Alviine Schmuul < Alviine Rekkor (1962)).

Greete Jents, kes esitas “Liiri-liiri, lõokese” uuemal neljarealisel viisil, nimetab oma tegevust laulmiseks: *See laul nüüd. Vanast lauleti sedasi noh, kudas na laulsi ning opsid omast käest, sedasi sai teine ja teine lauls. Mia ka sai sõna kätte ja laulsi omas mõttes* (RKM, Mgn II 1817 c < Karksi khk, Nuia al – Ingrid Rüütel, Ottilie Kõiva < Greete Jents, s 1884 (1970); joonis 4).

$g'=e$ Kuuts, kuuts, kul - li - ke, ku - nes kul - li pe - sä - ke,
 mõt-san kui-va kuu-se ot-san. Kus sii ku - ju kuus'k?
accel. Vana-miis ra-gus' kui-va kuu-se. Kus sii vana-miis jäi?
accel. Vana-miis sur-ri ä - rä. Kus te - mä ma - te - ti?
 Pi - kä põl - lu piind - re - se. Kus sii põl - lu - pee-när?
accel. Must är'g künd's põl - lu - piind-rä. Kus sii must är'g?
 Must är'g om lau - dan. Kus sii laut jäi?
accel. Tu - li põ - let's lau - da. Kus sii tu - li?
 Tu - li tu - ha - u - ni-kun. Kus jäi tu - ha - u - nik?
accel. Ka - na sa - bits tu - ha - uni-ku. Kus sii ka - na?

Kull sõi ka-na. Kus sii kull jäi?

Kull len-näs' ruu - gu. Kus sii ruug?

Vi-kat' niit's ruu - gu. Kus sii vi-kat'?

Vi-kat' ka-ras' kan - du. Kus sii kand jäi?

Ka-ru kis'k kan - nu. Kus sii ka-ru?

Ka-ru ka-ras' mer - re. * Mi-keg sin - nä per - rä min-näs?

Lu - si - ki-deg, liu - de-ge, pa - da - de-ge, pan' - ge-ge,

lep - pis - te rii - de-ge, * al - bis*te ais - te - ge,

teis-te ta - lu tõl - le - ge.

Joonis 4. Ahellaul "Liiri-liiri, lööke" uuemal neljarealisel viisil. Esitust nimetas informant Greete Jents ise *laulmine* (RKM, Mgn II 1817 c < Karksi khk, Nuiua al – Ingrid Rüütel, Otilie Kõiva < Greete Jents, s 1884 (1970)).

Helena Jõgi esitus on poollaulev-poolkõneline, kaldudes tertsi ulatusega viisist laulu algul kõne poole laulu lõpul (joonis 5). Ta ise ei määratlenud kindlalt, kas tegemist on lugemise või laulmisega: [---] *midägi kas ta laul oli või mis ta oli. Noh, ta oli laul võ, sedasi teda lugesive noh. See oli lastenali noh. Suure inimese ei ole kuulu seda laulu.* [---] *Laulime üten* (RKM, Mgn II 1769 g < Karksi khk, Nuia al – Ingrid Rüütel, Otilie Kõiva < Helena Jõgi, s 1889 (1970)) Viisi olemasolu aga Helena Jõgi eitas:

Ingrid Rüütel: *Kas tal viis ka oli?*

Helena Jõgi: *Viit ma küll es kuule vist.*

g¹=gis Kuuts, kuuts, kul-li-ke, vaats, vaats, val-li-ke,
 kun su kul-last pe-sä-ke? Ta-ga ta-re tam-me ot-san.
 Kun sii tam'm? Vana-miis rai-us tam'-me.
 Kun sii vana-miis? Vana-miis sur-ri ä-rä.
 Kus ta ma-ha ma-te-ti? Pi-kä põl-lu piint-ral-la.
 Kun sii pikk põld? Mustär'g kün'ds ü-les.

Kun sii must är'g? Ka-ru mur-dis mus-ta är - jä.
 Kun sii ka - ru? Ka-ru läks mer - re.
 Kun sii me - ri? Vi-kat' niit's ruu.
accel.
 Kun sii vi-kat'? Vi-kat' ka-ras' kan-du ja

oligi otsan.

Mindi perän, mindi lusikidege-liudege perän [---].

Joonis 5. Regiviisil lauldud "Liiri-liiri, lõoke". Esitaja Helena Jõgi ei teadnud, kas öelda *lugemine* või *laulmine*.

Kadri Kukk, kelle esitus kaldus "Liiri-lõõri, lõokese" kestel laulust kõne poole, kasutas selle kohta samuti nii mõisteid *lugema* kui *laulma* (joonis 6, lisa, näited 1, 6). Laule "Parmu matus", "Kits kile karja" ja "Kus sa lähed, hiirekene?" Kadri Kukk luges, iseloomustades oma tegevust sõnadega, näiteks *lugema*, *rääkima*, *üttelema*. Näiteks: *Ninda-samati iki loeti lastele sedasi, noh põlve pial* (RKM, Mgn II 394 a < Karksi khk, Aniste k – Regina Praakli, Herbert Tampere < Kadri Kukk, s 1893 (1960); vt ka lisa, näide 2). Ühes vestluses kasutab Kadri Kukk "Kits kile karja" esituse kohta ka mõistet *laulma*, kuid see tundub tulenevat segadusest, mida tekitab jutuajamine folkloristiga, kes püüab koguda laule (lisa, näide 3).

Seega kattuvad ahellaulu esituse kohta antud kommentaarid üsna hästi minu kui uurija kuulmismuljega. Antud vähese materjali põhjal oleneb mõiste valik esitusviisist. Uuema viisi esituse kohta on Greete Jents öelnud *laulma*, poolaulva-poolkõnelise esituse kohta on Kadri Kukkk ja Helena Jõgi öelnud nii *lugema* kui ka *laulma*, üsna kõnepärase värsilugemise kohta on Kadri Kukkk öelnud *lugema*, *ütlemä*, *rääkima* ja erandkorras *laulma*.

3.4. Ahellaulude esitusega seonduvad tegevused

3.4.1. Uurijate vaated (etic vaatepunkt)

19. ja 20. sajandil on eesti ahellaulud olnud kasutusel laste lõbususena. Neid on avaldatud eesti rahvalaulude antoloogias lastelaulude seas (Tampere 1958: 146; Tedre 1972: 983–993), kus ei ole enam *klassikaline regivärss* (Tedre 1974: 13). Ahelataolise struktuuriga tekstid on tuntud ka teiste rahvaste folklooris ning arvatakse, et need on algselt seostunud rituaalse tegevuse ja müütidega (Toporov 1971; Kuusi 1963). H. Tampere kirjutab, et ahellaul on üks vanemaid tavandilaulude vorme, selle mõte oli *viia järkjärguliselt ja pikka teed mööda, sageli küsides ja vastates lõpuks selleni, mida taheti saavutada* (Tampere 1958: 145). Eesti laste ahellaulude hulgas leiduvat mitmeid laule, mis naaberahvaste juures veel suhteliselt hiljuti olid tarvitusel jõulusantidel, näiteks laulutüübile “Kits kile karja” vastab vene koljadka, laulutüübile “Kus sa lähed, hiirekene?” läti jõulusantide laul. Säärastel lauludel oli viimastel aegadel naljalaulude tähendus ja neid kasutasid eelkõige lapsed, kellest üks oli maskeeritud kitseks või muuks loomaks (Tampere 1958: 145–146).

3.4.2. Kasutajariühma vaated (emic vaatepunkt)

Ahellaul “Liiri-lõõri, lõoke” on Karksis sageli liitunud “Kullimängu” algusridadele ja esinebki sageli kullimängu funktsioonis koos vastava tegevusega, nagu on kirjeldanud Greete Jents ja Helena Jõgi.

Greete Jentsi mängukirjelduse põhjal käidi ringi ühest kohast avatud sõõrina, mis vähenes järkjärgult lõpuotsast, kuid eraldi püüdjat (kulli) ei olnud. (vt lisa, näide 4). Helena Jõgi sõnul oli tegevuses ka kull, kes reas olevaid lapsi püüdis; kes kätte saadi, hakkas ise kulliks (RKM, Mgn II 1769 g < Karksi khk, Nuia al – Ingrid Rütel, Otilie Kõiva < Helena Jõgi, s 1889 (1970)). Kullimängu tegevust on täpsemalt kirjeldanud aastal 1889 August Kitzberg: kõigepealt toimub dialoog kuke ja kulli vahel, siis järgneb laul ja viimaks läheb kull kana (rea viimast) püüdma (Tampere 1941: 495). Kullimängu olevat Eestis kõige sagedamini mängitud jõulude ajal. Mängus on nähtavad muistse maagilise mõtlemise jäljed, seega võiks oletada ka mingit varasemat tavandilist funktsiooni (Tedre 1974: 131; Särg 1998: 38; vt ka Mirov 1998).

Mõnikord on “Liiri-lõõri, lõokest”, sõltumata algussõnadest, esitatud laste lõbustuseks. Kadri Kuke järgi loeti või lauldi “Liiri-lõõri, lõokest” ja “Parmu matust” last põlve peal hoides (vt 3.3.2; lisa, näide 2). Ka “Kus sa lähed, hiireke?” olevat loetud lastele lõbustuseks (RKM, Mgn II 2409 b, d < Kolga-Jaani khk, Sürgavere k < Karksi khk, Aniste k – Kristi Salve < Kadri Kukk, s 1893 (1973)).

Kadri Kukk ja Mai Mölder olid õppinud ahellaulud emalt (RKM, Mgn II 2409 f, < Kolga-Jaani khk, Sürgavere k < Karksi khk, Aniste k – Kristi Salve < Kadri Kukk, s 1893 (1973); RKM II 104, 91 (30), 98 (31A) < Halliste khk, Abja-Paluoja al < Karksi khk – Ellen Liiv < Mai Mölder, s 1874 (1961)). Mai Mölder kuulis emalt laulu “Liiri-lõõri, lõoke” ainult traditsioonilise lõpuosaga, kontamineerunud variandi õppis ta hiljem kelleltki külast. Seega käibis lastelaulu funktsionis ilmselt tüüpiline lühem tekst.

Kokkuvõtteks. Ahellaulude esitusel Karksi kihelkonnas esines allakirjutanu arvates kolm põhiliiki: uuema laulu viis, regilauluviis ja

Foto 4. Juta Elerand ja Hilja Hurt koos Juta lapselastega näitavad 1998. aastal Mustlas (Tarvastu kihelkond) "Kullimängu". Taive Särje foto (ERA, MF 16286).

kõnelähedane värsilugemine ehk lihtsalt lugemine. Traditsioonikandjate kommentaaride põhjal otsustades jagunesid esitatud laulud umbes samuti, kusjuures viisiga esitust nimetati *laulmine*, regiviisist lugemise poole kalduvaid esitusi *laulmine* ja *lugemine*, lugemise kohta kasutati väljendeid *lugema*, *üttelema*, *rääkima*. Soovitaksingi edaspidi kasutada kõnelähedase esituse kohta mõistet *lugemine*, vältides pikki väljendeid *kõnelähedane* või *retsitatiivne esitus* (viimane seostub pealegi kunstmuusikaga ja Herbert Tampere poolt määratletud retsitatiivsete regiviisidega).

Kolmel ahellaulu "Liiri-lööri, löoke" esitajal kiirenes tempo ja suurenes esituse kõnepärasus, mis on iseloomulik mõningatele varastele vokaalžanridele. Samas jäi Greete Jentsi kasutatud viis ikkagi uuemaks viisiks, kuigi muutus selle esitus, Kadri Kuke regiviis aga muutus tasapisi lugemiseks, sest kadusid mitmed tunnused, sealhulgas ka meloodialiin.

4. Ahellaulu “Liiri-lõõri, lõoke” analüüs

4.1. Lähtepunkte

Järgnevalt kirjeldatakse katset määratleda kõnelisuse-laululisuse tunnuseid ühes helisalvestises, mille kestel artikli autor – ja arvatavasti ka enamik eesti kultuuritaustaga kuulajaid – tajub kõnelisuse suurenemist. Tegemist on Karksi kihelkonna vanema pärimuse kandjalt Kadri Kukeelt 1960. aastal jäädvustatud ahellauluga (joonis 6). Nimetatud näite valisin sellepärast, et laulik on väga hea vanema laulupärimuse tundja ja esituse kestel ilmneb selgesti üleminek laululisuselt kõnelisusele. Näide on kindlasti traditsiooniline, sest sellesarnaseid nähteid esineb Karksi kihelkonnas ka teistel informantidel (vt 3.3). Oletan, et Kadri Kuke laulmise käiku ei mõjuta antud juhul salvestamine kui rahvaluule kogumise kontekst. Ka ei ole otsesest märki eelnenud laulu(de) mõjust, sest laulu tähistuse 394 a) järgi otsustades oli see lindistusel esimene.

Kõne ja laul mõistetena, nagu mitmedki nimetused ja nendele vastavad nähtused on kokkuleppelised ning sõltuvad kohalikust kultuurikontekstist. Keelekasutajate rühmas on olemas nähtuste kohta kogemuslikud ettekujutused ehk etalonid, mida peetakse silmas ka siis, kui hakatakse midagi teaduslikult piiritlema – näiteks muusikat (vrd Martinelli 2002: 57). Artikli autoril on olnud kõne etaloniks spontaanne lingvistiline kommunikatsioon ning laulu etaloniks helikõrguslikult ja rütmiliselt korrastatud, kasutaja kontseptsioonis kõnest erinev sõnatekst.

Ahellaulu esituse uurimisel püüan selgitada, missuguste tunnuste muutumine selle kestel tekitab mulje kõnelisuse suurenemisest. Lisaks helide korrastatuse hindamisele jälgisin võrdlevalt ka mõningate spetsiifiliste kõnet ja laulu eristavate tunnuste muutumist, lähtudes sellealastest varasematest uurimustest. Töö käigus sidusin ja täiendasin poeetika ja muusika analüüsi statistilise ja akustilise analüüsiga.

Uurimiseks valisin järgmiste tasandite tunnused:

- 1) poeetilise teksti sisuline ja kujundiline struktuur, laulu ülesehitus;
- 2) ajaline korrastatus laulureas;
- 3) helikõrguslik korrastatus laulureas;
- 4) formantsageduste väärtused.

Analüüsiks kasutasin varem teisel eesmärgil tehtud noodistust (vt joonis 6). Oma kuulmismulje ja akustiliste mõõtmiste tulemuste lahusoidmiseks pole noodistust vahepeal parandatud ega täpsustatud. Seal, kus helide kõrgused ja/või kestused jäid kuulmismulje põhjal valdavalt ebamääraseks, on noodipead märgitud ristikestega. Väiksemaid ja/või laulu struktuuris ebaolulisi hingamispause märgivad komakesed (väiksem paus) ja linnukesed (pikem paus). Edasises uurimises on laul jagatud struktuurseteks üksusteks: need on värsid ja silbid sõnatekstis; lauluread, meetrilised üksused, meetrumirühmad ja heliastmed laulus kui viisi-sõnateksti tervikus. Akustilisteks mõõtmisteks jagati analoogilisteks osadeks ka helifail.

4.2. Laulu struktuuri määramine

Sõnateksti struktureerimisel lähtusin laulu algusosa ülesehitusest, kus iga küsimus ja iga vastus moodustab tervikliku, neljast meetrumirühmast koosneva värsi. Silbitamisel tuginesin oma varasematele kogemustele Karksi vanemate rahvalaulude analüüsimisel (Särg 2005a). Harilikult on sõnad silbitatud tänapäeva kirjakeele reeglite järgi, kuid vastavalt Karksi vanema rahvalaulu traditsioonile tuli silbipiir määrata ka laadivahelduslike sõnade diftongidesse, kust häälikukao tõttu on välja langenud nõrk geminaat.

Muusikaliselt on laul jagatud ridadeks, meetrilisteks üksusteks ja meetrumirühmadeks ajalises mõõtmes ning helirea astmeteks helikõrguslikus mõõtmes.¹⁷ Iga lauldud värsile vastav viisilõik moodustab laulurea, mis noodistusel on eraldatud taktijoonega. Meetriline üksus on esmane ajajaotusühik laulureas, meetrumirühm aga rõhulisest ja rõhutust meetrilisest üksusest moodustuv hierarhiliselt kõrgem struktuur. Lauldud silbis on tavaliselt liitunud keeleline silp ja muusikaline jaotus. Mõnikord täidavad kaks keelesilpi ühe

meetrilise üksuse, kuid sageli on just vastupidi – üks silp ulatub läbi kahe üksuse.

Vastavalt keelelisele koostisele eristati teineteisest kahe silbiga ja ühe pikendatud silbiga täidetud meetrumirühmad. Kahesilbiliste meetrumirühmade hulka kuuluvad kuulmismuljest lähtuvalt ka need rühmad, mis on täidetud ühe silbi (mõnikord silbios) ja pausiga.

Esinemissageduse ja funktsiooni põhjal on eristatud kahte liiki pause, mida samuti järgnevas analüüsis järgitakse. Üks liik pause on vältimatud hingamiskohad, mis esinevad reapaari lõpus iga 2–4 rea (14–25 silbi) järel ridades 1–19. Teine liik pause on rütmilise struktuuri osad, mida Timo Leisiö on nimetanud meetriliseks tühikuks (*metrinen tyhjiö*) (Leisiö 2000). Need pausid tulevad ette iga rea (3–12 silbi) järel ridades 20–32 ning nad paigutuvad rütmilise struktuuri hulka.

Laulu keskosas muutub meetrilise struktuuri määramine kuulmise põhjal kohati raskeks. Sel juhul tuli lähtuda teksti loogikast, toetudes laulu varasemale struktuurile. Näiteks kui laulu algul pikad ühesilbilised sõnad

Foto 5. Kadri Kukk (keskel) 1960. aastal koos korrseponentide Marta Mäesalu (paremal) ja Mari Sarvega (vasakul). Karksi kihelkond. Richard Hanseni foto (ERA, MF 4731).

moodustavad ühe neljandiku laulureast ehk iseseisva meetrumirühma, siis analoogilised, värsireast umbes ühe neljandiku moodustavad ühesilbilised struktuurid arvestatakse ka edaspidi üheks meetrumirühmaks, kuigi alates laulu keskosast kalduvad need kuulumismuljes rühmituma kahekaupa. Üksikute silpide määramist terveks meetrumirühmaks mõjutab lisategurina ka meloodia, kus tavaliselt igale meetrumirühmale vastab erinev heliaste. Nõnda tõlgendatakse ka laulu keskosas terveks meetrumirühmaks neljasilbilise rea silp, mis lauldi naabritest erineval heliastmel. Üksikud eriti ebakorrapärase struktuuriga read (nr 17, 31) jäid analüüsist välja.

Helikestuste ja -sageduste akustiliseks mõõtmiseks kasutati programmi Multi-Speech, mudel 3700, versioon 2.2. Laul sisestati arvutisse kvantimissagedusega 22 050 Hz ja helifail jagati vastavalt noodistusele lauluridadeks ja silpideks. Otsitavad silbipiirid leiti kitsa ribaga spektrogrammilt, kasutades probleemide korral ka intensiivsuse ja helikõrguse graafiku abi. Silbipiiri määrati sinna, kus oli näha ja kuulda ühe silbi häälikute kvaliteedi muutumine teiseks ja/või intensiivsuse madalseis. Silbipiiride määramise probleemidest on kirjutanud põhjalikult Jaan Ross ja Ilse Lehiste (2001: 65 jj). Helitute geminaatide puhul, kus ei ilmnenud otseseid silbipiiri tunnuseid (muutusi intensiivsuses, formantides), mõõdeti geminaadi kogukestus ning arvestati lõpuosa kestuseks selle keskmine väärtus silbi algul (Lehiste 1966); lahutades kogukestusest lõpuosa, saadi esiosa kestus. Analüüsimisel märgiti ära ka silbi sees esinevad struktuursed jaotused kahe helikõrguse või meetrilise üksuse vahel.

4.3. Poeetilise teksti sisuline ja kujundiline struktuur, laulu ülesehitus

Laulu juurde kuulub poeetiline tekst, mida eristab tavalisest kõnest sisuline ja vormiline korrastatus. Alljärgnevalt vaadeldakse, kas uuritava ahellaulu "Liiri-lõõri, lõoke" teksti sisus ja ülesehituses ning poeetiliste kujundite kasutamises leidub ühesuunalisi muutusi, mis viitaksid korrastatuse vähenemisele. Kuigi poeetilise vormi alla kuulub ka teksti rütm ja meetrum, jätame need esialgu kõrvale, sest sõnade rütm seostub tihedalt muusikalise rütmiga ja tuleb seetõttu vaatluse alla edaspidi.

Oletus. Teksti sisus ja poeetilises struktuuris toimub laulu jooksul muudatus, mis on tõlgendatav kui esteetilise korrastatuse vähene mine.

Analüüs. Sõnateksti moodustavad 35 värssi, millest peaaegu igauks kujutab endast sarnase struktuuriga küsimust või vastust (vt lisa, näide 6, read 2–31). Niisugune ülesehitus tingib iseenesest palju struktuuri- ja sõnakordusi, näiteks üle rea esineb *Kus sii...*?¹⁸ Korduva küsimus-vastus struktuuri põhiskeem on:

Küsimus: *Kus sii* {objekt}?

Vastus: {subjekt} {mida tegi} {objektiga} / {subjekt} {objektiga} {mida tegi}

Laulu raamistavad ülejäänud tekstist veidi erinevad osad: alguses on pöördumisvärss ning lõpus n-ö “lõplik” küsimus ja pikem “lõplik” vastus. “Lõplik” küsimus algab sõnaga *mikek?* (erinevalt teistest küsimustest algussõnaga *kus?*) ning vastus koosneb kolmerealise parallelismirühmast (erinevalt teistest, üherealistest vastustest).

Kogu laulu kestel kasutatakse algriimi. Folklorist Mari Sarv (2000: 68) defineerib algriimi kui ühesuguste konsonantide või konsonandivokaali ühendite ja ühesuguste või eri vokaalide esinemist sõnade algul. Eduard Laugaste (1969: 84–86) ja Jaak Põldmäe (1978: 238) pidasid algriimiks sõna esilbi vokaalide kokkulangevust ka siis, kui alguskonsonandid on erinevad – küll tõestamata, et see esineb sagedamini, kui eesti keeles on tõenäoline. J. Põldmäe ei pidanudki seda väga oluliseks, kirjutades: [---] *luulekeeles muutuvad mõnikord ka juhuslikud samasused struktuuri komponentideks* [---] (Põldmäe 1978: 238). Teatud värssi või pikema tekstilõigu vältel domineerivad foneemi või foneemigrupi nimetas ta fooniliseks dominandiks (Põldmäe 1978: 241).

Uuritavas laulus seob algriim tavaliselt sõnu värssi kestel, kuid kohati ulatub läbi mitme värssi, nt /ku/ esineb järjest ridades 2–6 (lisa, näide 6). Häälkute kokkukõlad ulatuvad ka algushäälikutest kauges-

male, moodustades foonilisi dominante. Näiteks sõltuvalt korduva küsimuse *Kus sii..?* häälikulisest koostisest moodustavad tekstis foonilise dominandi häälikud k, u, s, i (e), mida korratakse ülejäänud tekstiosas, tekitades kohati anagrammilisi silpe ja sõnu (nt *kus* – *kuusk*). Sarnase kõlaga sõnad asuvad tavaliselt lähestikku samades värsiosades, aidates siduda omavahel järjestikuseid ridu (nt read 2–5) ning küsimusi-vastuseid: *Kus sii kana?* / *Kull' viis kana* (read 20–30).

g'=g Til'-luk lin-nuk lõ - o - ke,
 kus su kul-last pe - sä - ke? Mõt-san kui - va kuu - se ot - san.
 Kus sii ku - ju kuusk? Vana-miis ra-gus' kui - va kuu - se.
 Kus sii va - na - miis? Vana-miis sur'-re ä - rä.
 Kos' te - mä ma - te - ti? Pi - kä põl - lu piin - re sis - se.
 Kus sii pikä põllu pee-när? Must är'g kün'ds pikä põllu piin - re.
accel. Kus sii must är'g? Must är'g lau - dan.
 Kus sii la - ut? Tu - li pa - lit's lau - da.

Kus sii tu-li? Tu-li läits tu-ha-u-ni-kus.

Kus sii tu-ha-u-nik? Ka-na sa-bits tu-ha-u-ni-gu.

accel.
g=f Kus sii ka-na? Kull viis' ka-na.

Kus sii kull? Kull len-näs' ruu-gu.

Kus sii ruug? Vi-kat nii-t(i)s' ruu.

Kus sii vi-kat'? Vi-kat' ka-ras' kan-du.

Kus sii kand? Ka-ru kis'k kan-nu.

Kus sii ka-ru? Ka-ru üp-pas' ü-le üt's-me mäe mer-re.

Mi-kek sin-na per-ra min-nä? Kul-dis-te kul-pi-ge,
vas-kis-te van-ger-te-ge, õ-bes-te õl-bas-te-ge.

Joonis 6. Ahellaul "Liiri-liiri, lööke", esitaja Kadri Kuke sõnul nii *lugemine* kui ka *laulmine* (RKM, Mgn II 394 a < Karksi khk, Aniste k – Regina Praakli, Herbert Tampere < Kadri Kukk, s 1893 (1960)).

Järeldus. Laulu ülesehituses ja teksti arengus seostuvad sisu ja vormi tunnused, mis on suhteliselt püsivad kogu esituse jooksul: kordusi ja kõlakujundeid kasutatakse algusest lõpuni. Veidi erineva osa moodustab lõpetus, kuid see ei tähenda poeetilise vormi kadumist, vaid muutumist.

4.4. Ajaline korrastatus laulureas

Uuritava laulu esituses ilmneb ajaline korrastatus kui tekstist ja viisist koosneva terviku rütm. Teksti värsimõõt on rõhulises süsteemis: igas värsis on 3–6 sõna ja 2–4 prosoodilist rõhku. Rõhkude vahel paikneb tavaliselt üks silp, harvem kaks silpi, kuid sageli mitte ühtegi.

Korrapärase meetrilise rütmi puhul jaguneb heli võrdse pikkusega ajalõikudeks (Benjamin 1984: 358, 359). Uuritava laulu meetrilise aja peamine mõõtühik on *meetrline üksus* – laulu algul kõige sagedamini esinev helikestus, mis on noodistusel tähistatud kaheksandiknoodiga. Üksteisele järgnevad meetrilised üksused moodustavad esmase meetrumitasandi. Laulus esineb ka kõrgem meetrumitasand, mille põhiüksus on *meetrumirühm* – rõhulisest ja rõhutust üksusest moodustuv struktuur. Eeldades, et kõne on ajas vähem (või teisiti) korrastatud kui laul, peaks esituse lähenemisel kõnele muutuma selle ajaline korrastatus. Alljärgnevalt uuritakse kolme probleemideringi kaudu, kuidas esituse kulgemise jooksul muutuvad mitmed kestuse tunnused.

4.4.1. Silbiarv laulureas

Oletus. Ridade silbiarv muutub laulu jooksul ebakorrapärasemaks.

Analüüs. Ridade silbiarv on laulu kestel 3–12. Tabelist 2 näeme, et ridade silbiarv ebahühtlustub laulu kestel. Sellest seisukohast jaguneb laul kolme suuremasse ossa. Laulu esimeses osas (värsid 1–11) on

ridade silbiarvu erinevus kõige väiksem, kõikudes 5–9 piires; teises osas (read 11–21) muutub rea silbiarv 4–10; kolmandas osas (read 22–35) aga 3–12 piires.¹⁹ Seega ridade silbiarvu põhjal on näha korrastatuse vähenemist laulu lõpu suunas.²⁰ Edaspidi jälgin vastavalt teksti ülesehitusele, kuidas muutuvad teised uuritavad tunnused laulu kolmes osas (vt lisa, näide 6).

Tabel 2. Värsside silbiarv ahellaulu kolmes osas

Laulu osa	Värsi number	Silbiarv reas	Kõrvalekalle keskvaartusest
I	1–11	5–9	2,5
II	12–21	4–10	3,5
III	22–35	3–12	4,5

Järeldus. Ridade silbiarvu muutumise ulatus ja silbiarvu ebavõrdsus laulu lõpu suunas suureneb, seega rea ülesehituse korrapära väheneb.

4.4.2 Struktuursete üksuste kestused – meetriline korrapära ja tempo

Oletus: Laulu jooksul tempo kiireneb ja mõlema meetrumitasandi üksuste ajaline isokroonia väheneb.

Analüüs. Silpide (ja silbijaotusega jagatud silbiosade) kestused mõõdeti ning leiti meetriliste üksuste ja meetrumirühmade keskmised kestused laulu kolme osa kohta eraldi. Nende põhjal arvutati kestuste (eba)võrdsuse näitaja kui standardhälbe ja keskmise kestuse suhe.

Tempo objektiivseks määramiseks on Mieczyslaw Kolinski (1973) esile toonud kaks erinevat põhimõtet: loetakse kas meetrumilööki-
de või helide arvu ajaühikus. Antud juhul kasutati esimesele lähe-

dast võimalust, võttes tempo määramise aluseks peamiste struktuuriüksuste kestuse laulu jooksul, kuigi kohati esines probleeme meetrilise struktuuri määramisel (vrd p 4.2). Kui laulu lõpu suunas tempo tõuseks, siis ühe ja sama tasandi struktuuriüksuse kestus väheneks, nende hulk ajaühikus suureneks.

Tabeli 3 lahtrist kestus näeme, et kogu laulus on püsivalt võrdseima kestusega kahe- ja ühesilbilised meetrumirühmad – see osutab taotlusele säilitada kõrgema tasandi meetrumit. Laulu I osas on kõik vaadeldavad ajastruktuurid laulu kontekstis suhteliselt ühtlase kestusega, kuid esineb meetrumirühmade suurem isokroonia, võrreldes üksikute meetriliste üksustega. II osas kestuste ebavõrdsus suureneb, kuid III osas mõnevõrra väheneb (v.a ühesilbilises meetrumirühmas), saavutamata siiski laulu alguse olukorda. Tabeli viimane veerg näitab kahe- ja ühesilbiliste meetrumirühmade suhte kaudu, kuivõrd mõjutab meetrumirühma sõnaline koostis selle kestust. Just laulu II osas ilmneb kõige tugevam meetriline korrapära, sest erineva koostisega meetrumirühmad on praktiliselt võrdsed ning kaks korda pikema kestusega kui meetrilised üksused. Laul ülejäänud osades avaldab sõnakoostis meetrumirühma kestusele üsna ühtlast mõju: kahe- ja ühesilbiline meetrumirühm lauldakse 1,2–1,3 korda pikema aja jooksul kui 1-silbiline meetrumirühm.

Akustilised mõõtmised kinnitavad tempo tõusu: laulu algusosas on nii meetrilise üksuse kui erineva koostisega meetrumirühmade keskmine kestus pikem kui lõpuosas. Tempo kiireneb esituse kestel umbes 1,7–1,8 korda. Laulu algusosa meetrilise üksuse kestus (keskmiselt 295 ms) ja lõpuosa meetrumirühma kestus (272–358 ms) on lähedased seniste mõõtmiste põhjal leitud regilaulu keskmisele silbikestusele (umbkaudu 300 ms; Ross & Lehiste 2001: 103).²¹

Üsna suur muutus tempos osutab võimalusele, et laulu alguses meetrumirühmana piiritletud struktuur hakkab laulu kestel muutuma

meetrilise aja esmaseks mõõtühikuks ehk omandab meetrilise üksuse rolli. Niisugust muutust kinnitab osalt ka kuulmismulje, mille põhjal on laulu I osas igas reas 5–10 silpi, mis moodustavad kaheksa meetrilist üksust ja neli meetrumirühma. Laulu III osas on reas 3–12 silpi, mis tunduvad jaotuvat pigem kui neli meetrilist üksust ja kaks meetrumirühma. Kui see on nii, siis näikse olevat laulja tajus teatud optimaalne kestus, mille järgi kujuneb kahe esiletõusva rõhu vahe – see on umbkaudu 593–716 ms. Eeltoodud vahemiku alampiiriks on võetud laulu I osa ühe meetrumirühma kestus ja ülempiiriks laulu III osa kahe meetrumirühma kestus tabeli 3 järgi.

Tabel 3. Rütmistruktuuri üksuste kestus ja isokroonia ahellaulus

		1	2	3	
Laulu osa		meetriline üksus	ühesilbiline meetrumirühm	kahesilbiline meetrumirühm	suhe 3/2
I osa	kestus (ms)	294,7	501,3	593,0	1,18
	σ	68,8	76,3	68,6	
	σ /kestus (%)	23,3	15,2	11,6	
II osa	kestus (ms)	196,1	387,7	386,4	1,0
	σ	61,9	90,4	93,2	
	σ /kestus (%)	31,6	23,3	24,1	
III osa	kestus (ms)	177,8	271,5	358,1	1,32
	σ	51,3	75,1	71,7	
	σ /kestus (%)	28,9	27,7	20,0	
suhe III/I		1,66	1,85	1,66	

Selgitus: Lahter "kestus" sisaldab vastava struktuurse jaotuse keskmist kestust, σ selle näitaja standardhälvet; σ /kestus näitab, kui suure osa moodustab standardhälve vastava struktuurse jaotuse keskmisest keskusest. Suhe 3/2 näitab kahe silbilise ja ühesilbilise meetrumirühma (eba)võrdsust, suhe III/I näitab tempomuutuse ulatust laulus.

Järeldus. Vaadeldavas laulus kiireneb tempo umbes 1,7–1,8 korda. I osas on kõik vaadeldavad ajastruktuurid laulu kontekstis suhteliselt ühtlase kestusega. Laulu II osas kujunev suurim kestuste ebavõrdsus osutab sellele, et tegemist on tempomuutusega algus- ja lõpuosa vahel. Kestuste mõningane ühtlustumine III osas lubab oletada, et hakkab stabiliseeruma uus rütmiline struktuur. Kõrgema tasandi meetriline korrapära püsib kogu laulus ja jääb mulje, et laulja püüab stabiilsena hoida tugevamate rõhkude ajavahet. Seega kõnelisuse kasvuga kaasneb osaliselt rütmistruktuuri ebaühtlustumine, kuid kõrgem meetriline struktuur ei kao.

4.4.3. Sõna 1. ja 2. silbi kestussuhete neutraliseerumine

Oletus. Eesti keeles on tähenduse eristamise seisukohalt oluline sõna välde, mille üheks keskseks tunnuseks on 1. ja 2. silbi kestussuhe – seetõttu on viimane kõnes üsna püsiv. J. Rossi ja I. Lehiste uurimuste põhjal on esimese ja teise silbi kestussuhe pika esisilbiga sõnades 3/2–2/1, lühikese algussilbiga sõnades 2/3, kuid regilaulus esineb teatud määral silpide kestuste neutralisatsioon ehk ühtlustumine (Ross & Lehiste 2001: 45, 105 jm). Kui kestuste ühtlustumine oleks laulmise tunnuseks ka uuritavas näites, peaksid esituse algul olema 1. ja 2. silbi kestussuhted kõikides sõnades võrdsed, kuid laulu lõpu suunas peaks kasvama nimetatud kestussuhte erinevus lühikese ja pika algussilbiga sõnade vahel.

Analüüs. Et uurida silbikestuste neutralisatsiooni, arvutati sõnade 1. ja 2. silbi kestussuhted eraldi pika ja lühikese algussilbiga sõnade kohta laulu kolmes osas. Tabel 4 näitab, et alates laulu II osast muutub mõlemat liiki sõnades algussilpide kestussuhe teineteisest erinevamaks, lähenedes selle väärtustele kõnes, ning püsib sellisena laulu lõpuni.

Tabel 4. Sõna 1. ja 2. silbi kestuserinevuste neutraliseerumine ahellaulus

	Laulu osa		Pika algussilbiga sõnas	Lühikese algussilbiga sõnas
Sõna 1. ja 2. silbi kestussuhe	I osa	$\bar{x}$	1,01	0,87
		σ	0,37	0,37
	II osa	$\bar{x}$	1,13	0,77
		σ	0,1	0,30
	III osa	$\bar{x}$	1,18	0,74
		σ	0,51	0,24

Selgitus: $\bar{x}$ näitab sõna 1. ja 2. silbi keskmist kestussuhet, arvatuna eraldi pika ja lühikese algussilbiga sõnade kohta; σ tähistab eelmise näitaja standardhälvet. Väikses kirjas on märgitud keskmised, mille aluseks oli vähe materjali (5–6 sõna).

Järeldus. Kõnelisuse mulje suurenedes lähenevad sõnade 1. ja 2. silbi kestussuhted näitajatele, mis iseloomustavad vastava ehitusega sõnu kõnes.

4.5. Helikõrguslik korrastatus laulureas

Muusikale on iseloomulik helide korrastatus helirea astmeteks ja neist moodustuvaks meloodiaaks. Korrastatud helirea tekkimiseks on olemas eeldused, kui suhteliselt stabiilse põhitooni sagedusega hääl peatub laulu jooksul korduvalt ühesugustel (üksteisest selgesti eristuvatel) helikõrgustel. Alljärgnevalt uuritakse, kas esituse kulgemise jooksul väheneb korrastatus helikõrgusliku mõõtme tunnustes.

4.5.1. Hääletooni stabiilsus silbil

Oletus. Kui kõnelisus on seotud helide intoneerimise ebastabiilsusega, peaks laulu lõpu suunas kasvama põhitooni sageduse kõikumine silbi piires.

Analüüs. Põhitooni sageduse kõikumise ulatust saab iseloomustada, kui mõõta silbi (~silbijaotuse) piires korduvalt sageduse väärtu-

sed ning arvutada saadud tulemuste standardhälve põhitooni keskmisest sagedusest. Selleks kasutati programmi Multispeech, mis mõõdis põhitooni sageduse uuritavas helilõigis iga 25 ms tagant ning arvutas saadud väärtuste keskmise ja standardhälbe.

Saadud mõõtmistulemuste põhjal leiti laulu kolme osa kohta silbi (~silbijaotuse) põhitooni standardhälbe keskmine väärtus, mis näitab, kui ulatuslikult hääletoon selles lauluosas kõigub. Helide intoneerimise stabiilsus arvutati meetriliste üksuste kaupa vastavalt silbialguse asukohale, sest hääletooni püsivus sõltub mõnevõrra silbi paiknemisest reas.

Tabelis 5 on kujutatud hääletooni (eba)stabiilsuse näitajad esituse kestel. Näeme, et rea esisilpide ja keskosa (3.–6. üksusel) intoneerimise ebastabiilsus suureneb veidi laulu II ja III osas. Rea lõpuosas on hääletoon kogu laulu jooksul suhteliselt kõikuv. Suhteliselt vähe andmeid on rõhutatute meetriliste üksuste kohta, sest sageli ei alga sealt uut silpi.

Helikõrguste mõõtmise käigus saadud andmed näitavad muu hulgas, et helitute silpide osa kasvab laulu kestel. Nimelt jäid laulu III osas määramata 10 silbi helikõrguslikud omadused, sest need olid esitatud helitult.

Tabel 5. Põhitooni (F_0) sageduse kõikumine helide intoneerimisel ahellaulus

		Meetriline üksus	1	2	3	4	5	6	7	8
F_0 kõikumine silbi kestel (Hz)	I osa	$\bar{x}$	9,6	2,2	5,4	3,0	7,6	3,4	17,6	2,0
		σ	6,2	0,8	2,1	2,2	6,2	2,4	13,5	1,8
	II osa	$\bar{x}$	16,4		5,7		6,1		17,0	
		σ	1,7		2,9		2,7		13,8	
	III osa	$\bar{x}$	13,5		7,3	2,8	13,7	13,0	16,0	1,4
		σ	6,4		2,5	2,5	5,5	7,7	8,4	0,0

Selgitus: $\bar{x}$ näitab põhitooni F_0 kõikumise keskmist ulatust silbi (~silbios) kestel, arvutatuna meetriliste üksuste kaupa vastavalt silbi alguskohale. σ tähistab eelmise näitaja standardhälvet. F_0 kõikumise näitaja on arvutatud kui põhitooni sageduse keskmise väärtuse standardhälve iga 25 ms järel tehtud mõõte põhjal ühe silbi (~silbios) kestel. Väikses kirjas on märgitud keskmised, mille aluseks oli vähe materjali (2–10 silpi).

Järeldus. Laulu kestel on näha tendents hääle põhitooni stabiilsuse vähenemise suunas silbi intoneerimisel, kuid – ilmselt teksti sõna-koostise ja esituse iseärasuste tõttu – on andmete hajuvus üsna suur. Esituse lõpu suunas suureneb helitute silpide osa.

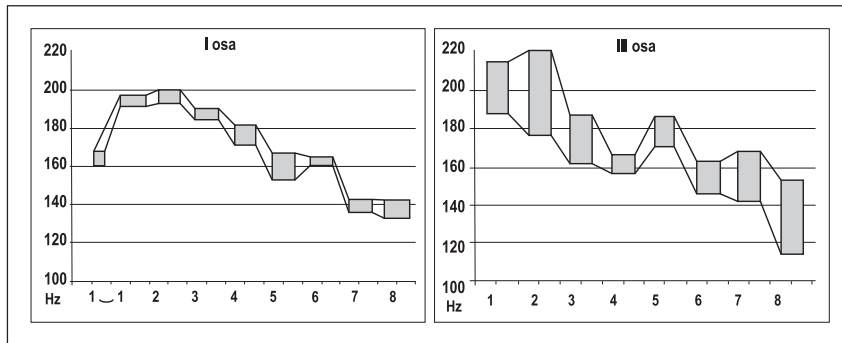
4.5.2. Helirea ülesehitus

Oletus. Helirealise struktuuri moodustab silpidele (ja silbijaotustele) vastavate helide koondumine tajutavatesse diskreetsetesse kategooriatesse. Kõnelisuse tunnuste kasvades peaks hajuma diskreetsele helireale tuginev meloodia.

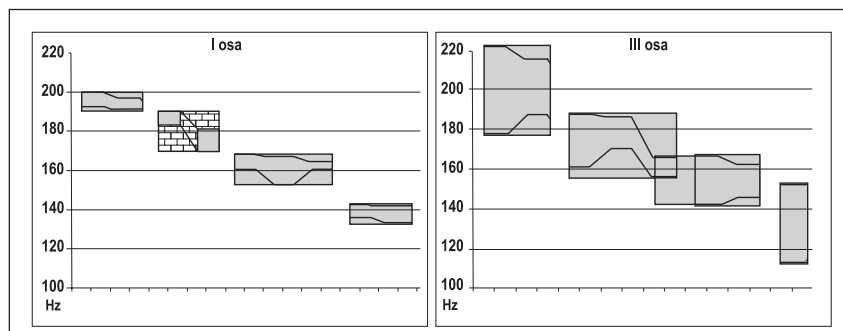
Analüüs: Kuulmismulje põhjal otsustades moodustavad laulu algul laskuva meloodialiini neli suhteliselt selgesti intoneeritud heliastet, mis on vastavuses nelja meetrumirühmaga. Tavaliselt toimub meloodias üleminek ühelt helirea astmelt teisele meetrumirühmade piiiril asuvate silpide vahel, kuid sujuvama muutuse korral hõlmatakse mõnikord ka osa silbi kestusest, eelkõige silbi algusosa. Suhteliselt sageli algab üleslibistusega rea esisilp, mistõttu selle jooksul esineb üsna erinevaid helikõrgusi. Ka järgnevatel astmelistel liikumistel esineb mõnikord libistusi. Pidevalt ühes suunas libisevalt intoneeritud noodi keskmine helisagedus tuleb arvutamisel suurem või väiksem analoogilise libistusega noodi omast.

Helirea iseloomu näitas kaudselt juba hääle-põhitooni stabiilsuse uuring (punkt 4.5.1). Kui põhitoon on väga ebastabiilselt intoneeritud, ei kujune kuulamisel helireast kindlat ettekujutust. Kuulmismulje järgi esinevad laulu algul heliastmed G, Fis/F, E, D, mis moodustavad ühe värsirea pikkuse astmelise laskumise ehk üherealise kvardi ulatusega viisi. Laulmise absoluutne helikõrgus jääb kuuldelselt vahemikku d–g, seega on hääle üsna madal.

Alates 15. reast astmeline laskuv meloodialiin kaob ja selle asemel hakkavad meloodia iseloomu kujundama rea kontekstis tuge-

Joonis 7. Hääle-põhitooni keskmine sagedus laulu I ja III osas. Horisontaalmõõtmises on kujutatud üksteisele järgnevad meetrilised üksused võrdse laiussega kastikestena, I osa esimesele üksusele eelneb kitsama kastina eellöök (~üleslibistus). Vertikaalmõõtmises on kujutatud järjestikuste meetriliste üksuste keskmine põhitooni sagedus, kusjuures kastikese ulatus näitab standardhälbe suurust.

Joonis 8. Helirea astmed laulu I ja III osas. Helirea astmed on üldistatud, ühendades kuulumismuljes kujunenud heliastmed ja põhitooni sageduste mõõtmise põhjal saadud keskmised tulemused jooniselt 7. Vertikaalmõõtmises näitab kastikese ulatus, millistes-se piiridesse jääb hääle-põhitooni sagedus vastaval heliastmel. Ruuduline ala tähistab erineva keskmise sagedusega meetrilisi üksusi, mis kuuldalise noodistuse põhjal kuuluvad ühte heliastmesse. III osas helirea astmete piirid mõnevõrra kattuvad, eriti märgatav on see keskmiste helikõrguste puhul.

vamad sõnarõhulised silbid, eriti tõuseb esile rea keskel asuv 5. üksus (joonis 7). Helirida hajub, kuid püsib eristus vähemalt kolme helikõrguse vahel: kõrge, keskmine, madal.

Akustiliselt analüüsiti lauldud silpide keskmist helisagedust. Kuigi põhitooni keskmine sagedus ei vasta otseselt kuulmismuljes kujunevale helikõrgusele, annab see siiski ettekujutuse, mis suguse helilise materjali põhjal kuulmismulje kujuneb. Erandlikult mõõdeti laulu I osas põhitooni väärtus rea algussilbi kohta kahes jaos, sest see silp lauldi üsna järjekindlalt eellöögi või üleslibistusega.

Tabelis 6 ning joonistel 7 ja 8 on kujutatud põhitooni (F_0) keskmine sagedus meetriliste üksuste ja heliastmete kaupa laulu eri osades. Saadud andmed näitavad ootuspäraselt, et helikõrgused on ebaselgemalt piiritletud laulu lõpuosas (vrd tabel 5). Võrreldes graafikut noodistusega (joonised 6 ja 7), torkab kõige enam silma, et akustiliste mõõtmiste põhjal on laulu I osas kolmanda ja neljanda meetrilise üksuse tase teineteisest erinev, noodistusel aga võrdne (Fis).

Tabel 6. Põhitooni (F_0) keskmised sagedused ahellaulus

		Meetriline üksus	1	2	3	4	5	6	7	8
F_0 keskmine sagedus (Hz)	I osa	$\bar{x}$	164,1/193,8	195,9	186,5	175,6	159,5	162,3	139,1	137,6
		σ	7,3/5,5	6,7	6,0	10,9	14,2	3,9	7,1	9,0
	II osa	$\bar{x}$	202,6	203,8	177,4	169,3	170,6	154,3	146,5	126,8
		σ	13,0	5,8	6,2	9,3	19,1	4,4	20,2	1,3
	III osa	$\bar{x}$	200,5	198,1	173,9	160,4	177,6	153,5	154,0	132,7
		σ	27,7	44,2	26,2	10,2	16,0	16,5	25,7	39,8

Selgitus: $\bar{x}$ näitab põhitooni F_0 keskmist sagedust meetrilise üksuse kestel, σ tähistab eelmise näitaja standardhälvet. I osa 1. meetrilise üksuse ees on toodud ka eellöögi väärtus. Väikses kirjas on märgitud keskmised, mille aluseks oli vähe materjali (2–7 silpi).

Erinevus on arvatavasti tingitud kolmanda üksuse veidi kõrgemast intoneerimisest, sest see algab sageli libisevast liikumisest eelnenud heliastmelt (G) alla. Noodistuses on fikseeritud eelkõige silbi tagumise poole püsiv helikõrgus, graafikul aga põhitooni sageduse mõõtmisel saadud keskmine helikõrgus. Kogu laulu keskmised helikõrgused jäävad vahemikku 127–204 Hz.

Järeldus: Helikõrgused on selgemalt piiritletud laulu algusosas ja seal ilmneb viisiliikumises muusikaline mõtlemine kindlakujulise meloodia kordumisena. Lõpuosas heliastmete piirid osalt kattuvad ja meloodiajoont kujundavad pigem teksti prosoodia omadused (joonised 7 ja 8).

4.6. Formantsageduste väärtused

Oletus. Vokaalide formantsageduste väärtused on erinevad laulus ja kõnes. Kui laulu lõpul kõnelisuse tunnused suurenevad, peaksid omavahel võrreldavate häälikute formantsageduste väärtused esituse algul ja lõpul teineteisest erinema.

Analüüs. Formantsagedusi saab võrrelda omavahel sarnase kvaliteedi ja kvantiteediga häälikutes, mis asuvad sõna sarnastes positsioonides, kusjuures eelistatavamad on pikad vokaalid. Formantsageduste erinevuste uurimiseks ei olnud käesolev laul kuigi sobiv, sest selle kestel esines ainult üks hästi võrreldav vokaal, lõunaeesti murretele omane kõrgenenud pikk vokaal /ɛ/. Usaldusväärset hinnata õnnestus ainult 1. formandi väärtust, sest 2. formandi tunnused paistsid spektrogrammil väga ebamääraselt. Tabel 7 näitab, et uuritavas ahel laulus muutus kõne tunnuste suurenemisel pika /ɛ/ 1. formant veidi madalamaks. Ka Jaan Rossi uuritud Põhja-Eesti laulu puhul ilmes, et vokaali /i/ laulmisel on 1. formandi kohta mõõdetud sageduste väärtused veidi kõrgemad kui kõnes.

Tabel 7. Pika /ɛ/ 1. formandi väärtused ahellaulus

Laulu osa		1. formandi keskmine sagedus häälikus /ɛ/
I	$\bar{x}$	404,4
	σ	47,0
II	$\bar{x}$	369,0
	σ	9,4
III	$\bar{x}$	340,5
	σ	27,5

Selgitus: $\bar{x}$ näitab 1. formandi keskmist väärtust häälikus /ɛ/, σ tähistab eelmise näitaja standardhälvet.

Järeldus. Formantsageduse madaldumine hääliku /ɛ/ 1. formandis kajastab kõnelisuse tunnuste suurenemist laulus.

4.7. Arutelu

Üleminek regiviisiga esituselt (värsi)lugemisele osutub ahellaulus “Liiri-lõõri, lõoke” kogu lauluterviku juurde kuuluvaks nähtuseks, mis peegeldub mitme tasandi tunnuste ühesuunalises muutuses laulu kolmes järjestikuses osas, nii nagu see on ära toodud tabelis 8. Need tunnused on 1) ridade silbiarvu amplituudi ja ebavõrdsuse kasv; 2) rütmstruktuuri üksuste keskmise kestuse vähenemine ehk tempo kasv; 3) rütmstruktuuri sama tasandi üksuste kestuse võrdsuse vähenemine; 4) sõnade 1. ja 2. silbi kestussuhte lähenemine kõnet iseloomustavale suhtele; 5) põhitooni ebastabiilsuse kasv silbis; 6) diskreetse helirea hajumine; 7) kindlakujulise meloodia asendumine keelelise rõhuga algavate silbirühmade (prosoodiliste jalgade) prosoodiliste tunnustega; 8) formantsageduste väärtuse muutumine.

Laul ei lähe ka lõpus üle kõneks, sest püsib esituslik kontekst, sõnateksti poeetilised tunnused ja mõnevõrra meetrum. Nõnda esinevad kogu laulu kestel algriim ja foonilised dominandid, korras-

Tabel 8. Tunnused, mille muutmine laulu esituse jooksul tõenäoliselt mõjutab kõnelisuse suurenemisest kuulmismuljes

Tunnus	Laulu osa		
	I	II	III
Silbiarv reas	5–9	4–10	3–12
Rütmstruktuuri üksuste keskmine kestus (ms)			
meetiline üksus	294,7	196,1	177,8
ühesilbiline meetrumirühm	501,3	387,7	271,5
kahesilbiline meetrumirühm	593,0	386,4	358,1
Rütmstruktuuri üksuste võrdsus (keskmine kestus/ σ *100 (%))			
meetiline üksus	23,3	31,6	28,9
ühesilbiline meetrumirühm	15,2	23,3	27,7
kahesilbiline meetrumirühm	11,6	24,1	20,0
Sõna 1. ja 2. silbi kestussuhe			
pika algussilbiga sõnas	1,01	1,13	1,18
lühikese algussilbiga sõnas	0,87	0,77	0,74
Põhitooni sageduse väärtuste keskmine standardhälve silbis, arvestatuna meetriliste üksuste kaupa (vahemik) (Hz)	3,4–17,6	5,6–17,0	7,3–16,0
Põhitooni keskmise sageduse standardhälve, arvestatuna meetriliste üksuste kaupa (vahemik) (Hz)	3,9–14,2	6,2–20,2	16,0–27,7
Helirea struktuur	4 eri kõrgusega heliastet	heliastmete piirid kattuvad	
Meloodia	viis kordub igas värsis	rõhurühma prosoodia määrab hääletooni liikumise	
Pika hääliku /e/ 1. formandi keskmine väärtus	404 Hz	369 Hz	340 Hz

tatus värssideks ning küsimus-vastus paarideks; niisamuti püsivad erineva silbikoostisega meetrumirühmade omavahelised kestussuhted (1,2–1,3) ning meetrumirühma ja (tavaliselt ühesilbilise) meetrilise üksuse kestussuhe (1,5–2). Seega esindab kogu ahellaul spontaansest kõnest erinevat esteetiliselt korrastatud suulist teksti, mille juures korrastatuse üheks osaks võib pidada ka esitusviisi muutust. Teisalt oleks huvitav teada, kas laulik mingil määral liialdas teatud tunnustega selleks, et suurendada kontrasti laulu alguse ja lõpu vahel, näiteks ületas oma tavalist kõnetempot. Edaspidiste järeldeste tegemiseks tuleks kõrvutada uuritud laulu samalt laulikult salvestatud spontaanse kõne, lugemise, uuema ja vanema regilaulu ning uuema rahvalauluga.

Raskem on öelda, kus asub esituses piir laulmise ja värssilugemise vahel. Tundub, et ridade lühenemine II osas ja sellega kaasnev tempomuutus mõjutab meetrilist struktuuri, nii et varasem meetrumirühm omandab esmase tasandi meetrilise üksuse rolli. Üleminekus kõnelisusele on oluline laskuva meloodialiini muutumine 15. värssis kaheks-kolmeks laskuvaks kontuuriks, kus rea keskel asub naabritest kõrgemal helil lauldud silp. Kõrgem heli laulurea keskel toob sinna ka tugevama rõhu, mis omakorda soodustab rea jagunemist kaheks põhiosaks senise nelja asemel. Tõenäoliselt II osa algul toimub ka sõnade 1. ja 2. silbi kestussuhete neutraliseerumine, sest viimane näitaja on üsna ühesugune nii II kui III osas. Tasa-pisi kaasneb nende muutustega II osa kestel hääletooni stabiilsuse vähenemine, kuid see ei toimu nii ühtlaselt, nagu näib noodipildist. Tegelikult esineb ridades kõikuva stabiilsusega intoneeritud helisid, kuid viimaste hulk ja ebastabiilsuse määr suureneb laulu lõpu-poole.

Võib oletada, et laulmise kestel toimuv muutus oli kuidagi seotud ka esituse traditsioonilise konteksti, funktsiooni ja kaasneva tegevusega. Muutust esitusel võiks tõlgendada kui võtet, mille ees-

märk on hoida kuulaja tähelepanu ja tõsta pinget esituse ajal. Analoogiline võte, nimelt tempo pidev kiirendamine meetrumiüksuste jagamise abil on tuntud klassikalise muusika variatsioonivormis (teema variatsioonidega).

Mingite tunnuste muutumine kutsub esile arengu mulje muusikas (vrd Sloboda 2000: 35). Antud juhul muutub kogu esituse tunnuste kompleks, sealhulgas häälekasutus, arenedes vastavalt laulu sisule. Kui laulu kasutati “Kullimängus”, võis laul tõsta põnevust ja pinget enne tagaajamise algust. Muudel juhtudel oli laulu ülesandeks lõbustada last, parandada meeleolu, ravida haigust või – kui veidi vabamalt edasi mõelda laulu maagilise funktsiooni üle – muuta mõndagi siin maailmas paremaks. Võime oletada, et laulus toimunud struktuurimuutus aitas kaasa tuua mingisugust muutust tegelikkuses:

vana struktuur > muutus > uus struktuur
---

5. Kokkuvõte

Kirjutises analüüsiti helisalvestatud ja noodistatud arhiivinäidete põhjal ahellaule ja nende esitust Karksi kihelkonnas, püüdes piiritleda, milles seisneb eesti vanema rahvalaulu kõnelähedus ning kuidas mõista kõne ja laulu vahealasid eesti pärimuskultuuri kontekstis. Kõnelemise ja laulmise erinevusi ning kõnelähedase esituslaadi tunnuseid eesti rahvalauludes on uurinud Herbert Tampere (1934, 1956, 1958 jm), Jaan Ross ja Ilse Lehiste (Ross 1992; Lehiste & Ross 2001), Udo Kolk (1984), Ingrid Rüütel (1998, 1999).

Kuigi vanema rahvalaulu struktuur on tihedalt seotud esituse isoleomuga, tuleks analüüsimisel vahet teha ühelt poolt heliteksti (lauuviisi või intonatsiooni) muusikalisel struktuuril, teiselt poolt lauli-

ku esitusstiilil, häälekasutusel. Ahellaulude esitusel Karksi kihelkonnas realiseerus siinse uurimuse autori arvates kolm põhilist võimalust: uuema laulu viis, regilauluviis ja lugemine. Traditsioonikandjate kommentaaride põhjal jagunesid esitatud laulud umbes samuti, kusjuures viisiga esitust nimetati *laulmine*, regiviisist lugemise poole kalduvaid esitusi määratleti vaheldumisi kord *laulmine*, kord *lugemine*, lugemise kohta kasutati väljendeid *lugema*, *ütleva*, *rääkima*. Soovitaksingi edaspidi kõnelähedase esituse mõisteks *lugemine*, et vältida pikki väljendeid *kõnelähedane* või *retsitatiivne* esitus, millest viimane seostub ka kunstmuusikaga ja Herbert Tampere poolt esitatud retsitatiivsete regiviisidega.

Karksi kihelkonna kõige tuntuma ahellaulu “Liiri-lõõri, löoke” esitusel suurenes kõnepärasus ja kiirenes tempo kolmel informandil. Sama piirkonna arhiivimaterjalide põhjal otsustades on see iseloomustanud ka mõningaid teisi vanemaid laululiike. Lähemalt analüüsi Kadri Kukelt 1960. aastal helisalvestatud ahellaulu “Liiri-lõõri, löoke”, mille kestel oli jälgitav tempo kiirenemine ja üleminek suuremale kõnelisusele. Akustilise ja struktuurse analüüsi abil kirjeldati, kuidas üleminek regiviisiga esituselt (värsi)lugemisele ilmneb kogu laulutervikus mitme tasandi tunnuste ühesuunalise muutusena (tabel 8). Regiviis teiseses laulmise käigus lugemiseks, sest kadus kindel meloodialiin, laulmisele omane häälekasutus ja rütmüksuste ühtlustamine, kuid hoolimata tempomuutusest ilmnes tendents säilitada meetrilist struktuuri.

Georg Listi analüüsiskeemil (joonis 1) paigutuks ahellaulu *lugemine retsiteerimise (recitation)* alale, seetõttu on ka arusaadav, miks on eesti rahvalaulude kõnelähedast rütmilist esitust sageli niiviisi nimetatud. Lugemisel on suhteliselt kitsas hääleulatus ja õige veidi korrastatud helikõrgused. Vanema regiviisi esitus asetuks G. Listi järgi *chanti* (~‘rituaalne, pärimuslik laul, kõnelähedane esitus’) piirkonda – seda iseloomustab suhteliselt kitsas hääleulatus, kuid peaaegu kor-

rastatud helikõrgused. Mis puutub rütmilisse korrastatusse, siis antud näite puhul käib meloodilise korrasta(ma)tusega kaasas rütmiline korrasta(ma)tus üksikute silpide tasandil, kuid püsib meetriline struktuur.

Võib oletada, et ahellaulu laulmise kestel toimuv muutus oli seotud kuidagi esituse traditsioonilise konteksti, funktsiooni ja sellega kaasneva tegevusega. Muutust laulu esitusel võiks tõlgendada kui võtet, mille eesmärk on mõjutada kuulajat: lõbustada ja paeluda tähelepanu, tõsta pinget või ka kutsuda esile teatud muutust tegelikkuses.

Kommentaariid

¹ Artikkel on seotud Eesti Teadusfondi grandiga nr 5118 "Akustilise analüüsi rakendamine etnomusikoloogias". Täna mitmete heade nõuannete eest oma õpetajat prof Jaan Rossi, abi eest jooniste vormistamisel kolleege Aado Lintropi ja Andres Kuperjanovit. Fotode eest täna filmi *Eesti hällilaulud* autorit Vallo Keppi.

² Lauuluvariant tähendab üht helisalvestust või üleskirjutust arhiivis. Mõningad neist lauluvariantidest on helisalvestamise ajal esitatud lühikese aja jooksul kaks korda järjest ja seetõttu arhiveeritud ühe palana. Neil juhtudel on siinses artiklis lisatud arhiivivõtte indeksid 1 ja 2 (tabel 1).

³ RKM, Mgn II 394 a < Karksi khk, Aniste k – Regina Praakli, Herbert Tampere < Kadri Kukk, s 1893 (1960). Siin ja edaspidi on traditsiooniliste lühendite kujul viited Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudele. 1960. aastate administratiivse jaotuse järgi kuulus osa Karksi kihelkonna aladest Abja rajooni.

⁴ Esteetiline tähendab siinkohal tunnuseid, mis pole otseselt utilitaarsed, on vormi poolest viimistletumad kui otsese sisu edastamiseks vajalik, ning paeluvad tähelepanu (Martinelli 2002: 115–132).

⁵ G. List tõestab näidete põhjal, et üldise klassifikatsiooni aluseks ei sobi üksikud tunnused, mis sageli praktikas eristavad kõnet ja laulu: heliulatus, toonide kestus, helirida. Nii on laul enamasti suurema heliulatusega kui kõne, kuid esineb ka väga monotoonse viisiga laule. Püsiva kõrgusega helides on vokaalide kestus tavaliselt laulmisel pikem, kuid mõnedes kultuurides esinevad kõnes pikemad püsivad kõrgusega toonid kui laulus. Heliridu ei saa võrrelda, kui ebapüsiva kõrgusega helidest ei moodustugi selget helirida (List 1963: 2).

⁶ Nagu näitab *chanti* uurija Jamie Younkin (2002), ei ole G. List (1963) oma essees ka terminoloogias päris järjekindel, kasutades näiteks kohati sünonüümidega mõisteid *chant* ja *song*.

- ⁷ J. Younkin (2002) ja D. B. Pruett (2004) toovad näiteid analoogiliste mõisteprobleemide esinemisest teistes keeltes ja kultuurides; eri kultuurides kasutatavad nimetused ja nähtused ning nende piirid ei tarvitse kattuda. Näiteks hitiidi keeles on verbil tüvega *arku*-sõltuvalt olukorrast eri tähendused, mille vasted inglise keeles võiksid olla nii *sing*, *chant* kui *intone* (Younkin 2002). Mitmed keeled aga ei tee vahet mõistetel *song* and *chant*, nagu tehakse inglise keeles, nt saksakeelse sõnaga *Gesang* antakse edasi erinevaid laulmisviise, kaasa arvatud rituaalne laulmine *Psalmgesang* ('psalmide laulmine'), *Kirchengesang* ('kirikulaul'), hoopis eraldi väljend on aga gregooriuse koraali kohta *Gregorianscher Choral* ('gregooriuse koraal') (Pruett 2004). Selles osas sarnaneb eesti mõistekasutus saksa omale.
- ⁸ Terminiga *chant* määratletud helisid kasutatakse enamasti rituaalses kontekstis, eeldades nendel olevat üleloomulikku jõudu. Maagiliseks kasutamiseks on nimetatud ka helisündmusi spordivõistlustel (*sport chant*), kui publik või toetajaterühmad hüüavad-laulavad oma lemmikute toetuseks, virgutades nõnda "meeskonna vaimu" (*team spirit*) (Younkin 2002).
- ⁹ Udo Kolgil on regiviiside õpetamise programmis kirjastanud mitmeid olulisi tähelepanekuid tämbri kohta, mis on seni uurimata, näiteks: *Tonaalne alteratsioon ja tämbrivariant kui sama nähtuse kaks külge. Retsitatiivse laulmisstiili suur tämbriine varieeruvus [---]* (Kolk 1984: 7, 8).
- ¹⁰ Antud juhul jäeti kõrvale teksti struktuuri poolest ahellaulude hulka kuuluvad, kuid alati uuemat laadi viisidega (vt 4.1) lauldavad laulutüübid "Kus sa käisid, sokukene?" (rahvaliku algupäraga laul, mis moodustab paralleeli laulule "Kus sa lähed, hiirekene?" ja on levinud sageli kirjalike allikate vahendusel (Tedre 1974: 336)) ja "Kandle tegemine" (ehk "Kannel" on Eestis levinud eriti Mulgimaal, mujal aga suhteliselt hõredalt tuntud (Tedre 1974: 136)), sest eesmärgiks on uurida ahellaulude näitel kõne ja laulu piiriala. Mõlemaid nimetatud tüüpe on sageli kasutatud mängulauludena. Teiseks jäi kõrvale suurem osa Karksi kihelkonnast ilma nootideta üles kirjutatud ahellaulude tekste, millest leidub arhiivis siinses uurimuses kasutatutest varasemaid variante. Vanemast perioodist on võrdlusmaterjaliks võetud Karksi "Vana kandle" (Tampere 1941) I osas ilmunud tekstid, mis on kogutud kuni 19. ja 20. sajandi vahetuseni. Nende seas on ahellaulutekste tüüpidest "Kits kile karja" (2 varianti), "Liiri-lõõri" (4), "Parmu matus" (3), "Meri õue all" (ehk "Luust sõrmus") (2, neist ühele on liitunud ilma küsimuste-vastusteta osi laulutüüpidest "Põlatud laps", "Tütar vette" jm), "Onnimanni" (2). Lisaks on seal (uuema) viisiga ja viisita variante tüüpidest "Kus sa käisid, sokukene?" ja "Kannel" (Tampere 1941: 492, 493, 501–503).
- ¹¹ Kontaminatsioonideks ei loeta siinkohal värsipaari või mõne sõna liitumist, millest tuleb juttu allpool.
- ¹² Laulutüübi "Meri õue all" variantide arhiiviviited: RKM, Mgn II 590 b – Halliste khk, Abja-Paluoja al < Karksi khk – Ingrid Rüütel < Mai Mölder, s 1874 (1961); RKM II 104, 91/97 (31), 98 (31A) – Halliste khk, Abja-Paluoja al < Karksi khk – Ellen Liiv < Mai Mölder, s 1874 (1961) (vrd Tampere 1941: 497–498).
- ¹³ *Köverik* on Ferdinand Johann Wiedemanni (1973: 382, 380) sõnastiku järgi 'küürakas, kakand', *kiverik* aga selle paralleelsõna.

- ¹⁴ Teave pärineb isiklikest vestlustest.
- ¹⁵ Laul tähistas viisist ja tekstist koosnevat tervikut, kuid et tähelepanu keskmes oli tekst, tähendas mõiste *laul* ka ainult lauluteksti, sest viisiga esitust peeti üsna enesestmõistetavaks. Osalt on traditsioon nimetada lauluks ka ainult teksti kandunud uue-
masse kirjakeelde, kus lauludeks nimetatakse luuletusi, luuletuskogusid ja isegi rah-
valaulude tekstiväljaandeid (nt Uku Masingu luuletus “Tontide eest taganejate sõduri-
te laul”, Hando Runneli luuletuskogu *Avalikud laulud*).
- ¹⁶ Koos viisiga on Karksist jäädvustatud kolm varianti traditsioonilise tekstiga “Kulli-
mängu”. Need lauljad (Kadri Kukkk, Mari Sarv), kes on esitanud nii traditsioonilise
tekstiga “Kullimängu” kui ka ahellaulu “Liiri-lõõri, lõoke”, kasutasid selleks ühesugu-
seid viise. Reet Hennok aga laulis traditsioonilise tekstiga “Kullimängu” sarnasel viisil
nendega, millega mitu lauljat esitasid laulu “Liiri-lõõri, lõoke”.
- ¹⁷ Heli ei nimetata antud juhul tooniks, sest toon tähendab kindla kõrgusega muusika-
heli (vt Sundberg 1995: 6) ega noodiks, sest noot on enam-vähem kindla kõrguse ja
kestusega tooni tähistus kirjalikus muusikatekstis (noodikirjas).
- ¹⁸ Lõuna-Eesti murretele omaseid kõrgendatud vokaale (nt ɛ) ja neile lähedasi kõrgeid
vokaale (nt i) märgitakse tekstis hariliku tähega (antud näites i), kui aga kõrgendatud
vokaalidest on eraldi juttu, siis kasutatakse transkriptsioonimärke.
- ¹⁹ Kui arvestada laulus silbiga võrreldavaks üksuseks rütmilise struktuuri hulka kuulu-
vad pausid (vt 4.2), siis on laulu teises osas (read 11–21) rea silbiarv 5–10; kolmandas
osas (read 22–35) aga 4–13 piires.
- ²⁰ Võiks ka arvutada ridade iskroonia ajas, uurides, kas ridade kestus muutub laulu lõpu
suunas ebavõrdsemaks.
- ²¹ Allakirjutanu kuulmismulje põhjal laulab Kadri Kukkk Karksi kihelkonna kontekstis
keskmises tempos.

Arhiiviallikad

ERA, MF = Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi fotokogu, must-
valged fotod

ERA, VF = Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi fotokogu, värvifotod

KKI, RLH = Eesti Keele Instituudi (endise Keele ja Kirjanduse Instituudi) rahva-
luulekogu heliarhiiv (1949–1996)

RKM = Eesti TA Fr. R. Kreutzwaldi nim (Riikliku) Kirjandusmuuseumi (nüüd
Eesti Kirjandusmuuseumi) rahvaluule osakonna rahvaluulekogu (peamiselt
alates 1945. aastast)

RKM, Mgn II = Eesti TA Fr. R. Kreutzwaldi nim (Riikliku) Kirjandusmuuseumi
(nüüd Eesti Kirjandusmuuseumi) rahvaluule osakonna rahvaluulekogu mo-
nolindistused (1953–1993)

Kirjandus

- Benjamin, William 1984. A Theory of Musical Meter. *Rhythm and Meter: Music Perception* 1: 4 (Summer), lk 355–413.
- Blacking, John 1976. *How Musical is Man?* London: Faber and Faber.
- Chew, Geoffrey 2001. Song. Sadie, Stanley & Tyrrell, John (toim). *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* 23. 2. väljaanne. New York: Macmillan, lk 704–716 (vt ka <http://www.grovemusic.com> – 9. juuli 2006).
- ESEM 2004 = *XX European Seminar in Ethnomusicology (ESEM)*. Intercultural Institute for Comparative Music Studies of the Fondazione Giorgio Cini. Venice, Italy. 29 September – 3 October 2004. Abstracts.
- Gerhard, David P. 2001. *Perceptual Features for a Fuzzy Speech-Song Classification*. Institute of Electrical and Electronics Engineers (IEEE): International Conference on Acoustics, Speech, and Signal Processing (http://www2.cs.uregina.ca/~gerhard/publications/dbg_icsp.pdf – 16. mai 2006).
- Griffiths, Paul 2001. Sprechgesang. Sadie, Stanley & Tyrrell, John (toim). *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* 24. 2. väljaanne. New York: Macmillan, lk 223 (vt ka <http://www.grovemusic.com> – 9. juuli 2006).
- Jakobson, Roman 1971. Linguistics and poetics: closing statement. Sebeok, Thomas Albert (toim). *Style in Language*. Cambridge: M.I.T. Press, lk 350–377.
- Kolinski, Mieczyslaw 1973. A Cross-Cultural Approach to Metro-Rhythmic Patterns. *Ethnomusicology* 17, lk 494–516.
- Kolk, Udo 1984. *Regiviiside varieerumisest: Õppemetoodiline materjal erikursusele eesti rahvamuusikast*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Kuusi Matti (toim) 1963. *Suomen kirjallisuus I: Kirjoittamaton kirjallisuus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Otava.
- Laugaste, Eduard 1969. *Sõnaalguline ja sisealliteratsioon eesti rahvalauludes: Eesti rahvalaulu struktuur ja kujundid* I. Töid eesti filoloogialt = Труды по эстонской филологии II. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 234. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Leisiö, Timo 2000. Metri, rytmi, metrinen tyhjiö ja musiikillinen aika. *Musiikin suunta* 2, lk 14–24.
- List, Georg 1961. Speech Melody and Song Melody in Central Thailand. *Ethnomusicology* 5: 5, lk 16–32.
- List, George 1963. The Boundaries of Speech and Song. *Ethnomusicology* 7: 1, lk 1–17.

- Martinelli, Dario 2002. *How musical is a whale? Towards a theory of zoö-musicology*. Acta Semiotica Fennica 13. Approaches to Musical Semiotics 3. Imatra: International Semiotics Institute at Imatra & Semiotic Society of Finland.
- Mirov, Ruth 1998. *Regivärsilise ekspositsioonlauluga voormängud: Tüpoloogia, struktuur, poeetika*. Eesti Keele Instituudi toimetised 2. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Nettl, Bruno 1964. *Theory and Method in Ethnomusicology*. New York: Free Press.
- Pike, Kenneth Lee 1954. *Language in relations to a unified theory of the structure of human behavior*. Glendale: Summer Institute of Linguistics.
- Pruett, David B. 2002. A Response to Younkin's "Sing We and Chant It: Revisiting Some Musical Terminology". *Discourses in Music* 4: 1 (Fall). (<http://www.discourses.ca/v4n1a3.html> – 17. mai 2006).
- Pöldmäe, Jaak 1978. *Eesti värsiõpetus*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Pärtlas, Žanna 2004. Muusikalise loomingu võimalikkusest setu mitmehäälses laulutradsitsioonis. Sarv, Mari (toim). *Regilaul – loodud või saadud?* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 73–88.
- Rosenberg, Bruce 1970. The formulaic quality of spontaneous sermons. *Journal of American Folklore* 83, lk 3–20.
- Ross, Jaan 1992. Formant frequencies in Estonian folk singing. Ross, Jaan. *Studies on Pitch, Timbre and Timing of Complex Auditory Events*. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikool, lk 89–118.
- Ross, Jaan 2004. Kas on võimalik rääkida muusikalistest universaalidest? Ross, Jaan (koost). *Mõeldes muusikast: Sissevaateid muusikateadusesse*. Tallinn: Varrak, lk 15–34.
- Ross, Jaan & Lehist, Ilse 2001. *The Temporal Structure of Estonian Runic Songs. Phonology and phonetics 1*. Berlin & New York: de Gruyter.
- Rüütel, Ingrid 1998. Varafolkloorsetelt vokaalžanridelt lauluni I. *Mäetagused: Hüperajakiri* 8, lk 80–94 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr8/ing.htm> – 17. mai 2006).
- Rüütel, Ingrid 1999. Varafolkloorsetelt vokaalžanridelt lauluni III. *Mäetagused: Hüperajakiri* 10 lk 90–105 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr10/rtl.htm> – 17. mai 2006).
- Sarv, Mari 2000. Regilaul kui poeetiline süsteem. Oras, Janika & Västriik, Ergo-Hart (toim). *Paar sammukest XVII: Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 3–122.

- Sarv, Vaike 2004. Tempo määramisest setu vii side noodistustes. Sarv, Mari (toim). *Regilaul – loodud või saadud?* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 63–72.
- Saunders, John 1996. Real-time discrimination of broadcast speech/music. *International Conference on Acoustics, Speech and Signal Processing*. Institute of Electrical and Electronics Engineers (IEEE), lk 993–996 (<http://rvl4.ecn.purdue.edu/~malcolm/interval/1996-085/> – 17. mai 2006).
- Scheirer, Eric & Slaney, Malcolm 1997. Construction and evaluation of a robust multifeature speech/music discriminator. *International Conference on Acoustics, Speech and Signal Processing*. Institute of Electrical and Electronics Engineers (IEEE) II, lk 1331–1334 (<http://www.ee.columbia.edu/~dpwe/papers/ScheiS97-mussp.pdf> – 17. mai 2006).
- Sloboda, John A. 2000. *Muusikaline meel: Kognitiivne muusikapsühholoogia*. Tallinn: Scripta Musicalia.
- Stathern, Andrew 1995. Chant and Spell: Sonemic Contrasts in a Melpa Ritual Sequence. *Ethnomusicology* 39: 2 (Spring/Summer), lk 219–227.
- Sundberg, Johan 1995. *Õpetus muusikahelidest*. Tallinn: Scripta Musicalia.
- Särg, Taive 1998. *Püsiv ja muutuv Karksi regilaulus*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetoolis ja Eesti Kirjandusmuuseumis.
- Särg, Taive 2000. Vanemate rahvalaulutekstide ja -viiside seosed Karksi kihelkonna kalendrilauludes. Jaago, Tiiu & Valk, Ülo (toim.) *Kust tulid lood minule...: Artikleid regilaulu uurimise alalt 1990. aastatel*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 277–327.
- Särg, Taive 2005a. *Eesti keele prosoodia ning teksti ja viisi seosed regilaulus*. Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Särg, Taive 2005b. Rahvamuusika mõiste ja kontseptsiooni kujunemisest Eestis. Ojamaa, Triinu (koost) & Särg, Taive & Labi, Kanni (toim). *Pärimusmuusikast populaarmuusikani*. Töid etnomusikoloogia alalt 3. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 13–48.
- Tampere, Herbert 1934. Mõningaid mõtteid eesti rahviisist ja selle uurimismeetodist. *Eesti muusika almanak* I. Eesti Akadeemilise Helikunstnike Seltsi väljaanne 1. Tartu: Eesti Akadeemiline Helikunstnike Selts, lk 3–12.
- Tampere, Herbert (toim) 1941. *Karksi vanad rahvalaulud* I. Monumenta Estoniae antiquae I. Vana kannel: Eesti vanad rahvalaulud = Estonum carmina popularia 4. Tartu: Teaduslik Kirjandus.

- Tampere, Herbert (koost) 1956. *Eesti rahvalaule viisi dega 1: Töölaulud*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Tampere, Herbert (koost) 1958. *Eesti rahvalaule viisi dega 3*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Tedre, Ülo (toim) 1972. *Eesti rahvalaulud: Antoloogia 3: 3*. Tallinn: Eesti Raamat (<http://www.folklore.ee/laulud/erla> – 19. mai 2006).
- Tedre, Ülo (toim) 1974. *Eesti rahvalaulud: Antoloogia 4*. Tallinn: Eesti Raamat (<http://www.folklore.ee/laulud/erla> – 19. mai 2006).
- Toporov 1971 = Топоров, Владимир. *О структуре некоторых архаических текстов соотносимых с концепцией мирового дерева*. Труды по знаковым системам 5 = Tööd semiootika alalt 5: Памяти В. Я. Проппа. Ученые записки Тартуского государственного университета 284 = Tartu Ülikooli toimetised 284. Тарту: Tartu Riiklik Ülikool.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 [1869]. *Eesti-saksa sõnaraamat = Estnisch-Deutsches Wörterbuch 4.*, muutmata tr. teisest Jakob Hurda redigeeritud väljaandest [1893]. Tallinn: Valgus.
- Younkin, Jamie 2002. Sing We and Chant It: Revisiting Some Musical Terminology. *Discourses in Music* 3: 3 (Spring) (<http://www.discourses.ca/v3n3a1.html> – 17. mai 2006).

Lisa

Näide 1

Regina Praakli on üles kirjutanud kommentaari laulule "Liiri-lõõri, lõoke":

Last võeti põlve pääle ja loeti sis sedäsi (RKM II 95, 542/4 (72) < Karksi khk, Aniste k – Regina Praakli < Kadri Kukkk, s 1893 (1960)).

Näide 2

Kadri Kukkk: *Ma loen seda.*

Herbert Tampere: *Hakake seletama, siis näidake ka...*

Kadri Kukkk: *Võeti laps põlve piale. Laps tuli, noh ikke laps tahab laulda. Ja võeti laps põlve piale. Ja siis hakati laulma* (RKM, Mgn II 394 a < Karksi khk, Aniste k – Regina Praakli, Herbert Tampere < Kadri Kukkk, s 1893 (1960)).

Näide 3

Kristi Salve: *Seda niisamuti loeti, ilma viisita, ei lauldud?*

Kadri Kukkk: *Ei, seda ei lauldud, see oli niisama rääkimine.*

[--]

Kadri Kukkk: *Ja, ja, öeldi sedasi noh* (RKM, Mgn II 2409 b < Suure-Jaani khk, Sürgavere al < Karksi khk, Aniste k – Kristi Salve < Kadri Kukkk, s 1893 (1973)).

Näide 4

Ingrid Rüütel: *Kas see oli mäng siis?*

Greete Jents: *See oli mäng, üksteisel sabast oli kõik kinni, käisiv sedasi ringi. "Kuuts, kuuts, kullikeine" lätsi kõik ringi. Niisiis kadusi nii ka kõik küllest ära. Kõik. Niisama kui lamba laululgi.*

Ingrid Rüütel: *Ah järjest jäi siis üksteise küljest ära?*

Greete Jents: *No üt's kadus ära, kadus, ei tea, et see oli omal kooli otsa saanu. Siis karu oli ära kiskun, karu karas' merre. No siis oli halb, siis mindi veel perra, lusikege liudege ja see oli viimane sõna viil. "Kuuts, kuuts, kullike" ikki.*

Ingrid Rüütel: *Kust nad siis hoidsid, kleidisabast kinni või?*

Greete Jents: [---] *sel'last ikki. Ütstõisel sel'last kinni.*

Ingrid Rüütel: *Aga keegi kullike ka oli või ei olnud?*

Greete Jents: *Es ole kulli kedagi. See pal'alt see laul või mäng.*

Ingrid Rüütel: *Kõik olid ühes reas?*

Greete Jents: *Üten rean ikki. Üt's ehen ja tõise ütstõise järgi ikki. Mängiti. Esi mud'u nõnda latse mängseve sedasi.*

Ingrid Rüütel: *Kuidas nad siis kõndisid, ringis või ükskõik kuidas?*

Greete Jents: *Ringis või päris ringin sedasi es ole. Ümargune ring. Sedasi ringin nii ku lastel ikki sedasi. No ku võtame praegu kinni ja hakkame sedasi käima, ega meil sedasi es ole.*

Ingrid Rüütel: *Ah niimoodi ringi käisid? Või nii, kuidas juhtus?*

Greete Jents: *Ei, ei mitte, ikki ringiratast ikki.*

Ingrid Rüütel: *Ja kui üks tuli nüüd, siis laskis säält lahti sabast siis, jah?*

Greete Jents: *No sii kadus säält ära. Siis hakasid juba sedasi kadume. No karu kisk kannu ja viimati oli, sis ei olegi änam siis, [---] Oh, seantsid mängte tetti küllalt (RKM, Mgn II 1817 c < Karksi khk, Nuija al – Ingrid Rüütel, Ottilie Kõiva < Greete Jents, s 1884 (1970). Litereerinud Erna Tampere (1990)).*

Teisal ütleb Greete Jents, et liiguti hüpates, mitte käies:

Ei, lätsime ikki hüpaten ikki, ku latse läävä jah (RKM, Mgn II 2050 a < Karksi khk, Nuija al – Ingrid Rüütel < Greete Jents, s 1884 (1971). Litereerinud Erna Tampere (1991)).

Näide 5

Kristi Salve: *Aga kas üks niisugune laul oli ka, vist veel säält lastelaul või, et kakume peremehel heina või?*

Kadri Kukk: *Me teeme peremel heina,
me teeme peremel heina,
see on laul, seda lauleti ikka.*

[Loeb teksti.]

Kristi Salve: *See oli siis niisugune lugemine?*

Kadri Kukk: *Jaa, lugeda, mia ei oskand viit, ema rääkis. Ema luges ka sedasi ikka. [---] (RKM, Mgn II 2409 f < Suure-Jaani khk, Sürgavere al < Karksi khk, Aniste k – Kristi Salve < Kadri Kukk, s 1893 (1973). Litereerinud Erna Tampere (1991)).*

Näide 6

Kadri Kukk: *Ma loen seda. Võeti laps põlve piale. Laps tuli, noh ikke laps tahab laulda. Ja võeti laps põlve piale. Ja siis hakati laulma.*

1 Til'uk linnuk lōoke,	Pöördumisvärss
------------------------	----------------

2 kus su kullast pesäke?

3 Mōtsan kuiva kuuse otsan.

4 Kus sii kuju kuus'k?

5 Vanamiis ragus' kuiva kuuse.

6 Kus sii vanamiis?

7 Vanamiis sur're ärä.

8 Kos'temä mateti?

9 Pikä põllupiinre sisse.

10 Kus sii pikä põllupenaar?

11 Must är'g kün'ds pikä põllupiinre.

12 Kus sii must är'g?

13 Must är'g laudan.

14 Kus sii laut?

15 Tuli palit's lauda.

16 Kus sii tuli?

17 Tuli läits tuhahunikus.

18 Kus sii tuhahunik?

19 Kana sabits tuhahunigu.

20 Kus sii kana?

21 Kull' viis' kana.

22 Kus sii kull'?

23 Kull' linnäs' ruugu.

24 Kus sii ruug?

25 Vikat' niitis' ruu.

26 Kus sii vikat'?

27 Vikat karas' kandu.

28 Kus sii kand?

29 Karu kis' k kannu.

30 Kus sii karu?

31 Karu hüppas' üle üts' me mäe merre.

32 Mikek sinna perra minnä?	"Lõplik küsimus"
-----------------------------	------------------

33 Kuldiste kul' pige, 34 vas' kiste vangertege, 35 õbeste õlbastege.	"Lõplik vastus"
---	-----------------

(RKM, Mgn II 394 a < Karksi khk, Aniste k – Regina Praakli, Herbert Tampe-
re < Kadri Kukk, s 1893 (1960))

VÕIM & KULTUUR 2

Koostaja ja toimetaja Mare Kõiva

<http://www.folklore.ee/pubte/eraamat/voimjakultuur2/>

Koostaja ja toimetaja: Mare Kõiva
Keeletoimetaja: Mare Kalda
Inglise keele toimetaja: Tiina Kirss
Makett ja kaas: Alo Paistik
Pilditöötlus: Andres Kuperjanov
HTML: Diana Kahre

ISBN 978-9949-586-83-7 (pdf)
ISBN 978-9949-418-53-4 (trükis)
DOI: 10.7592/VK2.2006
Tartu 2018

Trükis ilmunud: **Võim & kultuur 2**. Koostaja ja toimetaja
Mare Kõiva. Võim ja kultuur. Tartu 2006

E-raamatu valmimist toetas: EKKM14-344 Eesti keele, kultuuri ja
folkloori kasutusvaldkondade laiendamine ja tutvustamine elektroonilistel
infokandjatel.

© 2018 Eesti Kirjandusmuuseum
© 2018 Eesti Folkloori Instituut
© 2018 EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm
© 2018 autorid